A TESTI NEVELÉS ÜGYE LEÁNYISKOLÁINKBAN.

III.

Ha iskoláink bútorzatát összehasonlítjuk a kávéházak, színházak avagy csak a családok lakószobáinak felszerelésével, lehetetlen, hogy azonnal föl ne tűnjék előttünk iskoláink szegényes, izléstelen volta. Mily sajátságos! A régi, művelt népek a legszebb helyeket szemelték ki az ifjúság szellemi fejlesztésének színhelyeiül, — a mai művelt világ a legszegényesebben rendezi be a szellem templomait. — Mit hozhatunk fel e fonák helyzet mentése czéljából? Talán az iskolák egyszerű felszerelése által egyszerűséghez akarjuk szoktatni a növendékeket, avagy tán a szigoru figyelem elősegítése lebeg szemeink előtt? Bizony sem az egyik, sem a másik mentség nem állja ki a próbát. Voltaképen úgy áll a dolog, hogy nem akarunk az iskolákra sokat költeni. Hiszen így is borzasztó sokba kerül az iskolaügy; majdnem annyit költenek a városi hatóságok az iskolákra, mint a kövezetre avagy a világításra s az államnak is majdnem annyijába kerül a népnevelés, mint a csákók a hadseregben. — Hogyan is kívánható az, hogy többet költsünk a szellemi felvilágosodásra, mint az utczák kivilágosítására s többet szánjunk a műveltségben való előmenetelre, mint a könnyű és kényelmes közlekedésre s ki látta azt, hogy az állam nagyobb gondot fordítson arra, a mi a fejben úgy is megvan, mint arra, a mit a fejre kell illeszteni? — Ne folytassuk — messze találnánk jutni, hanem mondjuk ki folytatás nélkül, hogy az iskolák berendezésére ezentúl nagyobb gondot kell fordítanunk, mint eddigelé.

Ha nem is változtatjuk iskoláinkat fényes, a szellemre nevelőleg ható templomokká, — ez még jobb időkre maradhat; de

annyit meg kell tennünk, a mennyit a növendékek testi épsége megkövetel, t. i. czélszerű bútorokkal, olyanokkal kell iskoláinkat felszerelnünk, a melyek nem támadják meg a növendékek egészségét. Ma még széles e hazában alig-alig akadunk néhány oly iskolára, a melyekben az iskolai bútorok a testi nevelés követelményének teljesen megfelelnek.

Bár mit tegyen is a tanító, bárminő jó legyen is különben az iskola, ily körülmények közt helyes eredményhez nem juthat; mert míg a szellemet nevelné, tönkre teszi a testet az iskola czélszerűtlen bútorzata.

Czélszerű, a testi nevelés követelményeinek megfelelő bútorokat kell iskoláinkba állítani, ez a második elengedhetlen kívánságunk!

De hát csakugyan van-e az iskolabútoroknak a testi nevelésre befolyásuk? Nem vak lárma-e az egész dolog, nem csupa haszontalan fontoskodás-e ez az egész iskolai bútorzat kérdése? Vizsgáljuk meg. —

Menjünk be az iskolákba és nézzük meg, hogyan ülnek ott a növendékek az iskolai padokban! Kényelmesen? Korántsem. Egyik másik a magas padról lógatja lábait; de csakhamar vérkeringési zavar áll be a levegőben lógó lábszárakban; a gyermekek érzik ennek kellemetlenségét — s mit tesznek? vagy elkezdik lábaikat lóbálni vagy lecsúsznak a pad szélére, hogy lábaikat a földre, vagy a padlóra értethessék, ámde így sem maradhatnak sokáig nyugton, mivel új meg új vérkeringési zavarok állanak elő, melyek arra késztik őket, hogy ülőhelyzetükön változtassanak. S a gyermekeknek mindezt mintegy lopva kell elvégezniök, mivel, ha a tanító észre találja venni, hogy ülőhelyükön a kis leánykák nyugtalankodnak, megrovás éri őket. Szegény gyermekek, mennyit szenvedhetnek csak egy két óra alatt is a kényelmetlen, nem az ő testalkatukhoz mért padokban! De hát vége szakad az iskolai órának s vele együtt az ő szenvedéseiknek is. — Ne higyjük; a tartós vérkeringési zavarok veszedelmes nyomokat hagynak a szervezetben.

Hány gyermeket megrontott már a czélszerűtlenül készült, kelleténél magasabb pad! Hányban ébredtek fel túlkorán a pado-

kon való csúszás mászás következtében avagy a lábak lóbálása alkalmával azon korai ingerek, melyek megrontják a fejledező gyermek testét, lelkét és jövendő boldogságát. S ezenkívül hány meg nem érdemlett megrovást kell a szegény gyermekeknek kiállaniok azért, mivel nem ülnek — *nem ülhetnek* veszteg! — —

Avagy tán egykét gyermek szerencsétlensége miatt nem érdemes nagy lármát csapnunk a padok czélszerűtlensége miatt? Óh nem egy-két gyermekről van szó, hanem ezernyi ezerekről! Nézzünk csak be akkor az iskolába, a midőn ott írnak, rajzolnak avagy kézi munkát végeznek s vizsgáljuk, meg, mi történik ilyenkor. — Csak egy-kettő, vagy csak egyetlen egy sem ül rendesen, egyenesen. Hiában szólítja, inti őket a tanító az egyenes ülésre, egy-két perczig ugyan rendbe szedik magukat; de csakhamar ismét visszaesnek görnyedező helyzetükbe. Mi okozza ezt a tüneményt? A czélszerűtlen iskolai padok és asztalok hibás szerkezete? S minő fontossága van a gyermekek görbe ülésének az egészségre nézve? — Hallgassuk, meg mit erre nézve *Gönczy Pál* «a testi és szellemi épségnek fenntartásáról» szólló munkájában mond!

«Igen sok gyermeknek *mellcsigolyái beteges meggörbülésének* az iskola az oka, vagy a mi gyakoribb eset, iskolába léptekor már csekélyebb mértékben meg volt görbeségét az iskola kifejti. Ennek oka az, hogy a tanító tanítványát egyenes ülésre nem szorítja, hogy a gyermekek hátizmai elfáradnak, *de oka legtöbbször a czélszerűtlen iskolapad*, (melynek asztaltáblája magas, ülése a táblától távol áll, vagy a lábitója nem jó helyre van csinálva) s a gyermek ezek miatt kénytelen görbén ülni. *A gyermeknek munka, különösen irás közben egyenesen és úgy kellene ülnie, hogy mindkét válla egyenlő magasan álljon, valahogy p. o. a jobb válla feljebb ne legyen, mint a bal.* A gyermekek különösen irás közben, magok miként tartásával nem gondolás, vagy hátizmaik elfáradása miatt, kivált magas, czélszerűtlen asztal mellett *oly görbén szoktak ülni, hogy hátgerincze mindeniknek kinőve lenni látszik*».

Ez a helytelen testtartás onnan van, hogy az előrehajtott és jobbra csavart gerinczoszlop, valamint a fej lesütése és a testtörzszsel együtt balra hajtása mellett, az asztalra jobb kezeszárát

teszi fel a gyermek, bal karját pedig keze feje csuklájától fogva az asztal alá lógatja és testtörzsének bal oldalához szorítja. Ily ülés közben a jobb vállnak természetesen sokkal magasabban kell állani, mint a bal vállnak. Arra kell tehát szigorúan ügyelni, hogy a gyermek ne üljön görbén, azaz testének felső részét ne hajtsa meg, fejét ne ereszsze le s mellét ne nyomja az asztal széléhez. Az ülő gyermek akkor tartja testét helyesen, ha testének felső része egészen egyenesen áll, mindkét kezeszára mintegy közepéig, tehát nem egészen a könyökig, az asztal tábláján nyugszik és testének képzett keresztmetszete az íróasztal táblájának alsó szélével egyenközüleg áll, úgy hogy a gyermek teste felső részének teljes szélességével az aztalhoz oly közel ül, a milyen közel csak lehet, s kinyujtott hátgerinczére és nem két kezére támaszkodik s mind két válla egyenlő magasan áll. *Az iskolapadoknak természetesen úgy kellene készítve lenniök, hogy bennek a gyermekek a leírt módon ülhessenek; vagyis az íróasztal és annak ülőhelye a gyermekek kor szerinti testi nagyságához legyen arányosítva: az asztal magas ne legyen s az ülőhely az asztaltól el ne álljon. Arra is ügyelni kell, hogy a gyermek czombjainak alsó részei a széken lehetőleg vízirányosan nyugodjanak.*

A legczélszerűbben készített iskolai padokban is görbén kénytelen lesz a gyermek ülni, ha őt a tanító az egyenes ülésre tovább kényszeríti, mint a meddig a hátgerincz izmai kibírják. A tanítók legfőképen abban hibáznak, hogy tanítványaik ízmainak tulajdonságát nem veszik tekintetbe, mivel abban a hibás véleményben vannak, hogy a pad támlái az egyenes ülés elősegítésére szolgálnak, holott ezek arra valók, hogy az egyenes ülésben elfáradt *hátizmok* a hozzá támasztás folytán megpihenhessenek. Mert habár a gerinczoszlop kígyó alakú szerkezeténél fogva, az izmok nagy megerőltetése nélkül, képes is a fejet és törzset állás és ülés közben függőleges állásban egyensúlyban is fenntartani, mindamellett ennek segítségeül szolgálnak a nyakszirt- és hátizmok. Ezek ugyanis a hosszabban tartó egyenes és csendes ülés közben kimerülvén, gyengékké és lankadtakká lesznek, szöveteikbe *fárasztó anyagok* gyűlnek, — *a testtörzs erre megereszkedik s leg-*

inkább, balra hajlik, mely miatt aztán a gerinczoszlop lassankint meggörbül".

Ebből eléggé világosan kitetszik, hogy a görbe ülésnek az a jelentősége van a test épségére nézve, hogy miatta a hátgerincz elnyomódik, meggörbül. Az orvosok Európaszerte, kivált az oly országokban, hol az iskolakötelezettség már régibb idő óta fennáll s szigorúan keresztülvitetett, — megdöbbenve tapasztalták, hogy a görbeség, a hátgerincznek oldalra való elhajlása (Scoliose) az újabb időben rémítőleg kezd terjedni. — Összhangzólag valamennyi orvos e jelenségnek okát első sorban a czélszerűtlen iskolai padokban és asztalokban lelte fel. — Nálunk még nem oly rémítő a baj, talán mivel még nincs oly szigorúan keresztül vive az iskola látogatása s mivel még nem régi keletű az általános iskolakötelezettség; de meglehet az is, hogy nálunk is megvan már a baj, csakhogy nem méltatjuk figyelemre, s a gerincz elgörbüléseket inkább titkoljuk, takargatjuk, mint gyógyítjuk. Semmi sem bizonyosabb azonban annál, hogy nemsokára nálunk is be fog állani a gerincz elgörbülések nyomorúsága, a mint beállott az Németországkan, Svájczban s Amerika egyik másik államában — mivel nálunk is czélszerűtlenek az iskolai padok, mivel nálunk is csak oly romlandó az emberi test, mint másutt és mivel nálunk is ép oly kevés figyelemmel vannak ez idő szerint az iskolákban a testi nevelésre, mint a minő kevéssel voltak ezelőtt évekkel az említett országokban, és mivel nálunk sincsenek még oly *orvosi iskola-felügyelők* alkalmazva, a kik a testi nevelés érdekét védenék az illető helyeken, pedig miként *Gönczy* említett művében állítja, ilyenek kiváltképen ott mellőzhetetlenek, hol a tanítók, sőt még az iskolaigazgatók sem bírnak az emberi testről és annak ápolásáról elegendő ismerettel. —

Egyébként a görbe ülés nemcsak a gerincz elgörbülésének veszedelmét okozza, hanem előmozdítja a *vérszegénységet* is, különösen veszedelmes a görbe ülés ebéd után, mivel ilyen ülés mellett az emésztő szervek működése magakadályoztatik; mert a has alsó része a miatt összenyomul, s e miatt avér, tápszer és zsigerek mozgása megnehezíttetik. — A *vérszegénység*, melyet a rosz táplálékon

kívül, a rosz levegő beszívása, a munkában való megerőltetés, az érzékek és izmok túlságos kifárasztása, a czélszerűtlen butorzatokkal együtt létre hoz, — már sokkal ismeretesebb nálunk is, mint a gerincz elgörbülés. *Iskoláinkból kikerülő, kilépő leánykáink kisebb-nagyobb mértékben mind vérszegénységben, sápadt kórságban* (Chlorose) *szenvednek.* — A vérszegénység rendkívüli következményekkel jár, ez mozdítja elő nemcsak a rövid- és a gyengelátást, a test meggörbülését, hanem az idegbántalmakat is. Az agyban és az izmokban levő vérszegénységből származnak a főfájás, szédülés sőt még az ájulás is; ez idézi elő a fülzúgást, az erős szívdobogást, kurta lélegzést, a szellemi és testi levertséget, kedélytelenséget és az akarat gyengeségét. — A vérszegénységet könnyű megismerni ha a gyermek halvány viasz fényű, zöldes vagy sárgás színü, hideg vékony bőrü, melyen a halvány violaszínü vérerek áttetszenek, ajkainak foghúsa és szemhéje belső oldalai sápadtak. Az arcz pírja nem mindig igazmondó, mivel némely vérszegény gyermek arcza olyan, mint a fehér és piros rózsa. —

A gerincz elgörbülésén és a vérszegénységen kívül még más bajokat is idéz elő a gyermekek helytelen testtartása, fejöknek és a deréknak túlságos előre hajtása és a mellnek az asztal széléhez val nyomása; nevezetesen ez idézi elő a tüdőnek helytelen működését, a vérkeringés rendetlenségeit, s a szív és ütér bajokat. — Ha fejünket mélyen előre hajtjuk, azonnal észrevehetjük, hogy nyakunk üterében megakadályoztatik a vérforgás.

A nyakban elhelyezett nagy véredények munkálkodását huzamosb ideig megnehezítő körülmények pedig főfájást, szédelgést, nyakvastagodást, golyvát és orrvérfolyást idézhetnek elő, különösen az esetben áll be ez a sokféle baj a gyermekeknél csakhamar, ha feszes ruhában járnak.

A deréktestnek erős előrehajtása zavarólag hat nemcsak a lélegzési szervre, hanem az emésztő szervekre is; ennek következménye az étvágyhiány, az emésztő szervekben támadó rendetlenség s a test alsó részében a vérforgás megzavarodása. A tevőleges vértódulásokat, minők a szív és ütértágulások, főleg az agy túlfeszített munkássága vonja maga után, de elősegíttetik ez a baj

a görbén ülés által is tetemesen, nevezetes akkor, ha nagyon meleg az iskolai levegő. — Ezért történik meg nyáron oly gyakran az iskolákban, hogy a leánykák orra vére elindúl, hogy arczuk erősen kipirúl, homlokuk forró lesz, füleik elvörösödnek, hányási ingert éreznek, szemeik kápráznak, elálmosodnak stb.

A görbén ülés gonosz következményeiből már talán túlságosan sokat is felszámláltunk s ez által valószínüleg csak a kételyt ébresztettük föl az iskolák sorsát intézőkben az iránt, hogy való-e a mit bölcs férfiak után állítunk s bizonyos az is, hogy akárhány tudós tanító is akad, kire nézve a nevelés nevezetesen a testi nevelés kérdése sokkal kicsinyesebb dolog, semhogy azzal egy professzor foglalkozhatnék — haszontalanságnak fogja tartani a felvetett kérdés feszegetését. — Bármiként álljon is ügyünk némelyek szemében, bár mennyit felsoroltunk is a czélszerűtlen iskolai padok és asztalok káros következményéből, még egyet meg kell említenünk. — *A czélszerűtlen iskolai padok és asztalok teszik tönkre az ifjabb nemzedék szemeit.*

Különösen az oly leányiskolákban, a melyekben a kézimunka tanítását mértéket nem ismerő sürgősséggel űzik — kiváltképen a nagy ünnepek, zárvizsgálatok és kiállítások évadjaiban — számtalan gyermek teszi tönkre egész életre szemeit; mivel a mellett hogy gyakran félhomályban kell munkálkodniok, az asztalaik sem felelnek meg a czélnak. — Hogy a gyermekek az iskolában rövidlátókká ne legyenek, az ülésnek az asztal lapjához oly mérték szerint kellene öeszeállítva lennie, hogy a gyermek egyenesen ülve, a betüket, öltéseket 10—12 hüvelyknyi távolságban nézve dolgozhassék asztalán, melynek lapja nem vízszintes, hanem kissé lejtős legyen. — Hogy az iskolákban a gyermekek szemeiket tönkre teszik, a következő kimutatás is igazolja:

Dr. Cohn 10.000 iskolás gyermek szemeinek megvizsgálása alkalmával azon eredményre jutott, hogy ezek közül 1730 gyenge látással és 1004 rövid látással volt megverve. — Ugyancsak ezen orvos tapasztalta, hogy a falusi iskolákban 1.4%, a városi elemi iskolákban 6.7%, a felső leányiskolákban 7.7%, a középtanodák alsó osztályaiban 10.3%—19.7%, a felső iskolákban pedig 64% a rövid

látók száma. — Hogy mi nálunk miként áll a dolog, azt természetesen nem is sejthetjük; ki is méltatna nálunk ily csekélységet figyelemre.

Még többet is elmondhatnánk a czélszerűtlen iskolai padok és asztalok káros következményeiről a testi egészséget illetőleg — de elég lesz talán ebből ennyi és azon figyelmeztetés, hogy a többizben idézett Gönczy-féle munkát a képezdékben betűről-betűre kellene mindenütt tárgyalni, hogy minden egyes tanítói egyesületi gyűlésen fel kellene egy-egy oly tételt venni, mely a testi nevelés köréből veszi tárgyát, hogy nemcsak a nevelési-szakközlönyökben, hanem az egyébb ismeretterjesztő lapokban is kiváló gondot kellene fordítani a testi nevelés némely pontjainak tüzetesebb megvilágítására; mert bizony nagy veszedelem fenyegeti népünket.

Miután rövideden kifejtettük azon kérdést, hogy mily veszedelmes következményei vannak a czélszerűtlen iskolai padoknak és asztaloknak, nem lesz fölösleges azon kérdésre is kiterjeszkednünk, hogy *milyeneknek kellene azoknak az iskolai padoknak és asztaloknak lenniök?*

Ezen kérdéssel ugyan 1854 óta, a midőn *Bernard Henry*-nek az iskolai padokról szóló könyve megjelent, minden művelt nemzet irodalma foglalkozott már, s a miénk is; azonban az ily s az egész emberiség jövendő boldogságát érintő bár kicsinyesnek látszó kérdéssel nem elég csak egyszer foglalkoznunk, visszavissza kell arra minden szüntelen térnünk mindaddig míg azt tökéletesen meg nem oldhatjuk nem csak az elméletben, hanem a gyakorlatban is.

Eddigelé az iskolai padok és asztalokról szóló irodalomban a következő tételeket látjuk olyanokul elfogadottaknak, a melyek a czélszerű iskolai padok feltételei gyanánt tekintendők:

1. *Az iskolai padok és asztalok nagysága feleljen meg a tanulók testméreteinek.*

2. *Úgy legyenek ezen bútorok szerkesztve, hogy a tanulók az írásnál is kénytelenek legyenek egyenesen ülni s a helyes testtartásra figyelni. Ehhez képest az iskolai asztalok kissé lejtős lapjai úgy készíttessenek, hogy azokat az ülő helyzetben levő gyermek melléhez oly*

közel húzhassa, hogy előre hajolnia ne kelljen. Az előre húzható asztallap belső széle a kihúzás után majdnem egészen függélyesen a pad ülő lapjának belső széle fölé essék; az elhajlás az ülőlap belső széle és a kihuzott asztallap belső széle között csak igen csekély legyen. Szükséges továbbá, hogy a pad ülő lapja és támlája oly módon legyen kivájva, hogy az ülésnél az egyenes testtartást mintegy elősegítse, és kényelmes legyen.

3. *Minden egyes tanuló számára külön mozgatható asztallap és pad-támla készítendő, hogy így minden egyes növendék saját állandó helyet nyerjen s több növendék egy-egy padba ne zsufoltassék, mint a mennyi számára az készült.*

4. *Legczélszerűbb ha egy-egy pados asztalba csak két ülőhely kapcsoltatik össze; mert ez esetben a növendékek a padból könnyen kiléphetnek, s a tanító is minden egyes tanulóhoz könnyűséggel közeledhetik.*

Ezen követelményeknek megfelelőleg 1854 óta számos iskolai *pados asztalmintát* szerkesztettek. Legnagyobb elterjedésnek örvendenek a *Kunze*-féle minták, a melyeket nálunk dr. Dekány Ráfael ismertetett meg tüzetesebben, az orsz. tanáregylet közlönyének 1870-dik évfolyamában. Ezen ismertetésből idézzük itt a következő leírást:

Első pilanatra a Kunze-féle pad tábláján kevés különöst lehet látni. Közötte és az ülőhely között egy kis tér van, mint azt mindenütt láthatjuk, a lap kissé hajlott, mint ma már szintén majd minden másféle padnál látható, mellső szélén nincs meg azon vízszintes tér, melyben rendesen a téntatartók vannak elhelyezve. De ha pontosabban megvizsgáljuk, feltűnik, hogy minden egyes hely a másiktól vagy a pad táblájának végétől kis lécz által el van választva, és felső szélén egy aczél gombbal ellátva, melyet oldalt el lehet tolni. Ha a gombot eltoljuk, a táblácskát néhány hüvelykkel előbbre húzhatjuk a léczek között annyira, hogy az ülőhely szélét egy hüvelykkel meghaladja. Ezen állásban a gomb visszatolása által megerösíttetvén íróasztalul használható. Az eltolás után a táblácska mellső szélén mélyedés látható, melyben tollat és irlát tarthatni, jobb felén tintatartó van besülyesztve. Ha

irni nem kell, a táblácskák mindig betolva maradnak, ez által írószerek és tinta a por és gyermekek játszó kezei elől elrejtetnek, és minden felszólított gyermek akadály nélkül felállhat. Ha pedig írni kell, minden tanuló kénytelen tábláját előre huzni, hogy írószereihez és téntájához juthasson, egyszersmind kénytelen mindenik, (mi kevesbé gondos tanítók irányában magában véve is igen jó) oly helyzetbe hozni táblácskáját, mely az íráshoz legalkalmasabb és az írásnál való helyes testtartást biztosítja. E mellett még azon előnye is van e padoknak, hogy azoknak túltömését lehetetlenné teszik, mivel több tanulót egybe ültetni nem lehet, mint a hány hely van.

Ezen padoknál legfeltünőbb a támla. Ezt nem egy közös, a pad egész hosszában elnyúló deszka képezi, hanem függőlegesen álló, egyes keskeny vastag támlák, melyek a lágyék részek támogatására szánva, a felső harmadán ív idomúlag előre hajlottak, alább vájtak. A támla megerősítésére az ülőhely hátsó széle és az e között és padló között hosszába nyúló gerenda szolgál. Az ily támla minden követelésnek megfelel, melyet irányában a tudomány tehet, a rajta nyugvó részekre kellemetlen nyomást sehol sem gyakorol, nem akadályozza, hogy a tanuló, ki helyéről el akar menni, ezt tehesse a többiek zavarása nélkül, mert a padon kényelmesen átléphet.

Sok bajt okozott a padjavítóknak a könyvek elhelyezése is, mert a közönséges padok mélyebben hátra nyúló táblája alatt ezeknek elegendő helye nem volt. A Kunze-féle padoknál ezen is van segítve egy deszka által, mely a pad táblája és palló között megerősítve és egy lécz-karral ellátva a könyveknek vagy azok táskájának alkalmas helyet nyújt.

Így tehát mindenről van gondoskodva, mit a tudomány és gyakorlat követelhet, és mit a műipar teljesíthet. Most már csak jó akarat és belátás kell ezen padok használatához, hogy a gyermekek részére azoknak előnyei biztosíttassanak. Olyan padot föltalálni, mely emberi segély nélkül mindent megtenne, nem lehet. Mindenek előtt szükséges, hogy a padok az azokat használó növendékek nagyságához mérve legyenek, tehát kell, hogy minden isko-

lában különböző nagyságú tartalék-padok legyenek. Minden félév végével meg kell a gyermekeket mérni, és nagyságukhoz illő padba helyezni. Ezen munkát oly rövid idő alatt lehet végezni, hogy ettől, tekintetbe véve a hasznot, mely általa a növendékekre háramlik, a legmegterheltebb tanító sem fog visszariadni. És ha az ily padok beszerzése több pénzbe kerül is, mint mennyit eddig hasonló czélokra fordítani szoktunk, és ha kell néhány tartalék-padnak is készen lenni, mert nem mindig találkozik több egyenlő nagyságú gyermek, mind a mellett sem ró ezen kiadás a községre elviselhetlen terheket.

Hogy az új padok sem kényszerítő székek, kitűnik a padra vetett első pillanatból, mert a gyermekek ezeken is ülhetnek roszszúl, ha épen akarnak, de a régi szerkezetűek maguk kényszerítették a növendéket testének természetellenes tartására.

A Kunze-féle padoknál legkényelmesebb és legkevésbbé fárasztó a rendes ülés, azért remélhető, hogy a tanítók némi segédkezése által rövid időn általánosak lesznek, míg eddig a leggondosabb tanítónak sem sikerült, folytonos intései és a rendes ülésre tett figyelmeztetései daczára sem, eredményt és tartós sikert létre hozni.

Mihelyt a tanító arra figyel, hogy a növendékek írás közben is, minek természetesen kivétel nélkül csakis kihúzott táblán szabad történnie, érintsék hátukkal a támlát, és könyöküket a táblára föl ne tegyék, a fődolog már meg van téve; ha a hát alól meg van támasztva, a tábla közel a testhez és azon csak a fél alkar nyugszik, a púpos hátképzés legtöbb esetben már magától elmarad.

Csak a fejükre kell még az íróknak ügyelni, nehogy oldalt lelógassák. A fő ferde tartására azonban nem annyira a padnak, mint a szokásnak, és az írókönyv elhelyezésének van kiváló befolyása. Ha a könyv nagyon ferdén áll, a jobb könyök a táblán nyugszik s a fő balra lelóg; ha pedig a könyv egészen egyenesen áll, hogy alsó széle a tábláéval egyenközűen áll, mit némely tanítók nagyon sürgetnek, a növendékek bal könyöküket és vállukat fölemelik s a fő jobbra lóg.

Miután az író karja nem mellén, hanem lapoczkáján van

megerősítve, nem csoda, ha a papir minden író előtt kevéssé ferdén áll. Ha e ferde állás iránya a derékszög negyedét túl nem haladja, a szemeket és vállakat minden megerőltetés nélkül egyenlő magasan lehet tartani.

A Kunze-féle iskolai pados-asztalok javított kiadásaként tekinthetők a *Paul Frigyes* által tervezett és készített *bécsi iskolai padok*, a melyeknek szervezetéről az ide mellékelt ábra és táblás

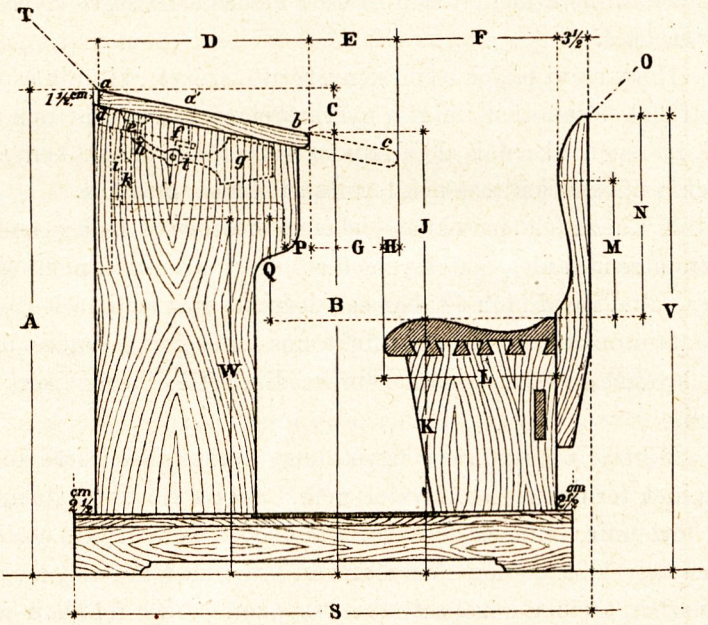

kimutatás segítségével meglehetős világos képet alkothatunk magunknak.

Ezen *bécsi iskolai padok* annyiban tökéletesebbek a Kunze-féle padoknál, a mennyiben :

Először minden egyes padnál nagy tér megtakarítás eszközöltetett, minthogy mindegyik pad 10—13 centiméterrel keskenyebb lehet a Kunze-féléknél; ezen nyereség az által eszközöltetik a bécsi padoknál, hogy a midőn az *a b* asztallap a *c* pontig kihuza-

A bécsi iskolai pad részeinek mértékei centiméterekben :

Padszám	A tanulók kora évszámban	A tanuló nagysága centiméterben	**Asztallap**								Üres köz	**Ülés**		**Támla**			**Fiók**		Pad szélessége	Az asztallap hossza	A támla magassága	A fiók alsórészeig való magasság
			magasság					a támla legvastagabb részétől való távolság	távolság					az üléstől támlarészig			a mélység az asztal hátától	az üléstől való távolság				
			elül (kivül)	hátul (belül)	lejtés	mélység	lehuzás		a betolt asztallapnál	a kihuzott asztallapnál		magassága	szélessége	a legvastagabb	a legvékonyabb	szélesség						
			A	*B*	*C*	*D*	*E*	*F*	*G*	*H*	*I*	*K*	*L*	*M*	*N*	*O*	*P*	*Q*	*S*	*T*	*V*	*W*
1	6—7	105 117	58	52½	5½	28½ 25	9	23	9	0	21½	31	22	13½	20½	17½	3	9	68 64½	48	51½	40
2	7—8	118 125	61	55	6	29 25	10	23	9	—1	23	32	23	16	23	19	3	9	69½ 65½	50	55	41
3	8—9	126 134	64	58	6	29½ 25	11	24	10	—1	25	33	24	18	26	20	3	10	72 67½	52	59	43
4	9—11	135 144	69	63	6	30½ 25	12	25	10	—2	27	36	25	20	29	21	3½	11½	74 68½	53	65	47½
5	11—13	145 154	77½	71½	6	31 25	14	25	11	—3	30½	41	28	23	32	22	4	13	77½ 71½	56	73	54
6	13—14	155 164	82	76	6	31 26	14	27	11	—3	31	45	29	23	32	23	4	15	79½ 74½	60	77	60
7	14-en túl	165 174	85	79	9	31 27	15	28	12	—3	31	48	31	23	32	24	4	15	81½ 77½	60	80	63
8	—	175 és több	88	81	7	32 28	15	29	12	—3	34	48	32	30	35	25	5½	19	83½ 79½	65	83	67

tik, a *df* betűkkel jelelt, rendesen nem látható lécz, melyben az *e* ponttal jelelt tintatartó és a *d*-vel jelelt mélyedés létezik, egy emeltyű segítségével magától fölemelkedik, s így az a tér, a mely a Kunze-féle padoknál veszendőbe megy, itt értékesítve lesz.

Másodszor, azon körülmény, hogy az asztallapnak a tintatartót rejtő része közönségesen el van fedve, a padoknak tisztán tarthatását előmozdítja, nemkülönben fölötte előnyös a tisztaságot tekintve az is, hogy a bécsi iskolai pad asztalának lapja még akkor sem fölötte széles, a midőn az teljesen kihuzatik s a gyermekek könnyűséggel hozzáférhetnek a tintatartóhoz. A kettős ülésű bécsi pad asztallapja nincs közhevederek által ketté osztva, de két külön támlával mindegyiknek a lóczája el van látva.

A bécsi iskolák jórészében alkalmazott *Paul*-féle, szabadalommal ellátott iskolai padok egyes részletei a bécsi gyermekeken eszközölt pontos mérések folytán megállapított méretek szerint készülnek. E méretek táblázatát különösen fontosnak tartjuk, s s olvasóink kiváló figyelmébe ajánljuk:

Az ezen táblázatban felvett mértékek közül alapúl szolgáló mértékeknek tekinthetők a *D*, *F*, *G*, *H*, *I*, *K*, *L*, *M*, *N*, *O*, *P*, *Q* és *T* betűk alatt felvett kiterjedések.

A *D* és *S* alatt levő számok közül a számláló gyanánt állók a rendes, a nevező gyanánt állók pedig a legkisebb mértéket jelölik.

Megjegyzendő, hogy ezen táblás kimutatásban foglalt mértékek nem alkalmazhatók minden változtatás nélkül a mi viszonyaink között s ezért igen szükséges, hogy az esetben, ha minálunk e rendszer szerint padok készíttetnének, az illető helység gyermekeiről vétessék a mérték. Azonkívül, hogy minden egyes helységnek a saját gyermekeiről vett mértékek szerint kell az iskolai padokat készíttetni, figyelembe veendő az is, hogy minden egyes osztályban a gyermekek nagyságához mért különféle nagyságú padokat kell alkalmazni, s a padokat a nagyság szerint kell elhelyezni, kivételt ezen szabályra nézve csak az esetben tehet és tegyen is a tanító, ha az osztályban nehezen halló vagy rövidlátó gyermekek is volnának — ezeknek a padjai természetesen a tanítóhoz legközelebb helyezendők.

Kétséget nem szenved, hogy az iskolákat czélszerű s a testi nevelés követelményeinek teljesen megfelelő bútorokkal ellátni nem könnyű feladat, de nem is lehetetlenség. Hogy megoldhassuk az e tekintetben reánk várakozó feladatot a következő teendők várnak reánk, az iskola embereire.

1. Tanulmányoznunk kell folytonosan az iskolai bútorokra vonatkozó megjelenő műveket minél szorgalmasabban.

2. Fel kell hívnunk a szülők, az orvosok és az iskolai hatóságok figyelmét a czélszerűtlen iskolai padok és egyéb helytelenül készült bútorokból származó veszedelmekre s velük karöltve oda kell hatnunk, hogy minél előbb czélszerűen szereltessenek fel iskoláink.

Folyóiratunkban időnként vissza-vissza fogunk térni az iskolai padok és asztalok kérdésére, legközelebb majd közölni fogjuk azon bizottság munkálkodásának eredményét, melyet a fővárosi iskolai hatóság küldött ki az iskolai bútorok tanulmányozása végett.

Péterfy Sándor.

MÁRIA THERÉZIA KIRÁLYNŐ

HALÁLÁNAK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN.

— 1880. november 29. —

E hó 29-én lesz Mária Thérezia királynő halálának százados évfordulója. Az emlékezet feléje fordúl, hogy megvilágítsa fenséges alakját és hosszú uralkodásának jótéteményeit.

Nő csak kétszer foglalt helyet szt. István utódainak trónusán. Mária, az első, Nagy Lajos dicsőségének örököse, erőtlen báb volt anyja s tanácsosai kezében; áldozata a feje fölött megnehezült idők járásának, utolsó gyenge lobbanása egy nagy királyi nemzetség fényének. A másik, Mária Therézia csaknem négyszáz évvel utóbb, nem kisebb zivatarok közt lépett ősei trónjára. Az ellene támadt európai szövetség királyi házát porba aláztatással, sőt végenyészettel, — országait szétrobbantással fenyegette.

Nem esett kétségbe, pedig alattvalóinak legnagyobb része kishitűen elfordult tőle. Bizott abban az egy nemzetben, a mely hűségében meg nem tántorodott s ezen bizodalma vált megmentőjévé.

A magyar nemzet volt az, a mely visszaszerezte elorzott tartományait, s nemcsak megerősítette, hanem új fénynyel és dicsőséggel is övezte királyi trónusát. S ezt nem is felejtette ő el: hosszan tartó uralkodása nem volt egyéb, mint a veszedelem pillanatában tett szent fogadás lelkiismeretés beváltása, népei iránt érzett hálájának lerovása csudálatos megszabadulásáért. Nem volt gondolata, mely népei javára ne lett volna irányozva; nem volt tette, a melylyel saját érdekeit népeié fölé helyezte volna. Egy új, s értékben nem utolsó drágakövet illesztett szt. István koronájába:

a női szív gyöngéd jóságának drágakövét, a melynek fényét a leperdült század nem homályosította el, s nem fogják elhomályosítani a jövendő századok sem.

Bármiképen ítéljen is a történetirás a nagy királynő negyven évig tartó uralkodásának eredményeiről: nem tagadhatja meg tőle fényes uralkodói tehetségeit, jelleme szeplőtlenségét, szíve jóságát, szándékai tisztaságát, melyeket fáradhatatlan munkássággal igyekezett népei javára érvényesíteni.

A legtöbbször hangoztatott s legsúlyosabb vád kormányzási rendszere ellen az, hogy nem tisztelte a nemzet ősi intézményeit s kerülte az alkotmányos formákat; továbbá hogy a magyart kivetköztette nemzetiségéből, hűtlenné tette nyelvéhez, szokásaihoz, az ősökről rászállott eme legbecsesebb örökségéhez.

Az tény, hogy a nemzet alkotmányos jogain súlyos csorbát ejtett az által, hogy legfontosabb intézkedéseinél sem vette igénybe a rendek törvényhozó testületét, az országgyűléseket. Megkisérlette; de nem boldogult velük. A hiba súlya fele részben legalább is az akkori országos rendeket terheli s jó részben a korszellem rovására irandó fel. A XVIII. század Európa nyugoti felében a felvilágosodott abszolutizmus százada. Az angol és franczia bölcselők hatása alatt a nyugati uralkodók csaknem kivétel nélkül filantropikus újítási vágyakkal vannak eltelve: ez újítások a nép javára céloztak — de a nép közreműködése nélkül. A fejedelmek érezni kezdették kötelességeiket népeik iránt; de semmit sem akartak hallani, tudni a népek jogairól. Mária Therézia ebben a szellemben növekedett s az lelkesítette, vezérelte uralkodásában. A százados harczi viaskodásokban kimerült magyar nemzet elmaradt a nyugati műveltségtől, annak szelleme idegen volt előtte. Az utolsó nagy nemzeti fölkelés után, a szathmári békében csak az imént biztosítván alkotmányos szabadságát és jogait, irtózott az újításoktól. Jobban féltette a multat, semhogy a jövő kedvéért koczkáztatni ohajtotta volna a jelen nyugalmát. A kimerültség, s a nyugalom ezen sovár ohajtozása folytán elnézte azután a királyné újításait, csöndes mormogással alájok is vetette magát: az országgyűlések szüneteltek ugyan, de a rendek egyéb kiváltságai fölött

őrködtek a törvény betűi s ezzel beérték. Jellemzi Mária Terézia rendjeit az a tény, hogy a királyné ama újítása ellen nyilatkoztak, sőt fenyegetöztek leghevesebben, a mely a jobbágyok helyzetén segített. Országgyűlésen, törvény alakjában nem vihette volna keresztül a kormány emez, a rendek kiváltságait érzékenyen sértő újítást; tehát kir. rendelet útján léptette azt életbe. A királynő e tette kétségkívül törvényszegés volt; de oly törvényszegés, melyért a nép milliói voltak hálásak, a melyet kora helyeselt s a jövő igazolt. Nem találunk rendeletei között egyet sem, melyek az ország érdekeit sértették, a nép javára ne szolgáltak volna s a melyek a magyar nemzet iránt való hálás vonzalmáról ne tanuskodnának.

A királyi méltóság fényének emelésére felújította a II. Szilveszter pápa által szt. Istvánnak ajándékozott „*apostoli királyi*“ címet; s ő irta magát először Erdély nagyfejedelmének is. Apostoli jogánál fogva tevékenyebben foglalkozott az egyházi ügyekkel, mint bármelyik előde. Rendezte a püspökségeket s a hol szükségesnek mutatkozott, újjakat állított fel; a jezsuita szerzetes rendet eltörölte, a kolduló barátok számának szaporítását eltiltotta. — Részint kegyúri, részint felségi jogaira hivatkozva, köznevelésügyünknek oly egyetemes szervezetet adott, a melyhez hasonlóval ma sem birunk. Kiterjedt ez a szervezet az elemi népoktatásra, a középiskolákra és a felsőbb fokú intézetekre egyaránt. Az egyetemet új adománynyal gazdagítva, s orvosi karral növelve ő helyezte át N.-Szombatról Budára; Pozsonyban, Kassán, Győrött, Nagyváradon, Zágrábban jogi akadémiákat állított fel, s a népiskolákat a központból vezetett országos felügyelet alá helyezte. Az ország területi épségét helyreállította az által, hogy az országban fenálló katonai kerületeket a polgári hatóság alá helyezte; a temesi bánságot három megyére osztva az országba kebelezte; a még Zsigmond alatt elzálogosított szepesi városokat visszacsatolta, Fiume városát az anyaországhoz forrasztotta, a jász-kún kerületeket ősi jogaikba és szabadságaikba visszahelyezte; folyókat, szabályoztatott, útakat készíttetett, s rendezte a kir. városokat, hogy az ipart és kereskedelmet lendületre juttathassa.

De megállunk a sornál, noha még nem értük végét. Nem

találtunk köztük egy olyan intézkedést sem, a : ely az országot ne gyarapította volna; de sok olyanra akadtunk, a melyeknek áldásait még ma is élvezzük... Mit gáncsoljunk bennük, s a királynőben, a ki kútfejük volt? Autokrata volt. Megengedjük, hogy személyes hajlamainál fogva volt az; de kétségtelen tény az is, hogy jó részben a nemesi rendek csökönyössége terelte őt erre a térre. Egyetlen egy oly intézkedése sincs, a mely magát az alkotmányt támadta volna meg; az ősi alkotmány fenállott; csak országgyűléseink szüneteltek. A királynő nem élt vissza hatalmával, melyet önkényesen gyakorolt s ez kimenti őt; de a rendek vétkeztek őseik emléke és utódaik érdekei ellen, hogy önző módra beérték vele, ha magánjogi kiváltságaik tiszteletben tartattak, s nem követelték törvényhozási jogaik épségben tartását. Soha, egész Mária Therézia idejéig, léhább főnemességünk s az ő példaadásuk hatása alatt minden nemzetitől idegenkedőbb társadalmi életünk nem volt, mint ép ekkor. És ezért is a királynő felelős — így szólnak a túlzásukban elfogultak — mert ő plántálta következetesen a magyar társadalomba azt a rossz szellemet, a mely aztán az egész nemzetet megrontotta s önmagától elidegenítette.

Mi a valóság ebben a vádban, a mely a királynő ellen felhozott minden vádak között a legsúlyosabb? — Mit tett a királynő? — Egy olyan érzés hevítette, a mely királyi nemzetsége legtöbb tagja előtt ismeretlen volt: szerette a magyar nemzetet, ragaszkodott hozzá s hálás volt iránta halála pillanatáig. — Maga mondja egyik köriratában: „*Mindazon szerencsét, mely ügyeinket eddig támogatta, istennek, a minden jók kútfejének, de az ő véghetetlen gondviselése után, leginkább az ősi magyar vitézségnek tulajdonítjuk; ezt, valamint már előbb szívünk hálás elismerésével kijelentettük, most is szünet nélkül, soha el nem halványulandó emlékezetben tartjuk.*“ Később meg azt írja vejéhez intézett bizalmas levelében: „*Megelégedésemre szolgál, hogy Magyarország boldogabbnak tartja magát, mint azelőtt volt. Én jó magyar asszony vagyok; szívem csordáltig tele van hálával ezen nemzet iránt.*“ — S a mit mondott és irt, azt érezte is, s érzelmei igazságát tettekkel igyekezett bebizonyítani. Minden tehetségével azon volt, hogy a nemzetet — gyön-

géd szeretete és gondoskodása tárgyát — minél szorosabban csatolja házához, udvarához, személyéhez. — El akarta némítani a századokon át felhalmazódott keserű panaszokat, meg akarta törni a nemzet duzzogó idegenkedését s a lehető bensővé ohajtotta tenni a bizalmat a nemzet és királya között. A magyart elsőnek ohajtotta látni népei között s hogy ezzé válhassék, fogékonyságot akart ébreszteni a nemzetben amaz új eszmék iránt, melyekért az ő emberszerető szíve lelkesedett s ama nemesebb társadalmi formák iránt, melyek közt már az egész világ mozgott. S ezek minálunk ép oly ismeretlenek voltak, mint ő előtte a mi régibb nemzeti kulturánk. Igyekezett lerontani azt a választó falat, mely Európától elkülönített bennünket; de azt épen annyi tapintattal tette, mint hajlandósággal iránt unk. Ki kellett emelnie a nemzetet elzárkózottságából, ama lánczok közül, melyek közé a mult visszaélései szorították.

Ezért is a katonai, polgári és udvari méltóságokat, hivatalokat, czímeket mindjárt uralkodása kezdetén bőven osztogatta a magyar főuraknak. Tábornagyokat, titkos tanácsosokat, kamarásokat nevezett közülök. Az Eszterházyakkal, Pálffyakkal, Batthanyakkal, Nádasdyakkal s másokkal majdnem családi viszonyba lépett. Látogatásokat tett náluk, kicsalta őket ősi fészkeikből s a birodalmi fővároshoz lánczolta. Előkelőink rendes vendégeivé lettek a bécsi, schönbrunni és pozsonyi udvari ünnepélyeknek. Volt gondja rá, hogy az udvari élet és fejedelmi kegy vonzóereje állandó legyen; kitűntetéseknek, méltóságoknak, gazdag adományoknak pazar osztogatásával nem szűnt meg új és új ingert adni neki. De nem feledkezett meg a középnemességről sem. Ennek lekötelezésére volt valószínűleg számítva a kir. udvarnokok régi intézményének fölelevenítése, melyet hajdani katonai jelentőségéből kivetkőztetve, udvari szolgálatkép támasztott fel. Erre a nemesi testőrsereg s a Thereziánum alapítása. A gárda rendesen százhúsz ifjúból állott; de számuk sokszor ötszázra is emelkedett, kik öt-hat évi udvari szolgálat után másoknak engedtek helyet. A Thereziánumban is évenként ötven-hatvan magyar nemes fiú neveltetett. Mindezek hazatérve, az új szellem képviselői és terjesztői lettek.

Mária Therézia kora csakugyan teljesen megváltoztatta a régi viszonyokat. Az egykorú emlékíró gúnyolódása szerint bekösöntött a «náj módi». Hátat fordított mind a nemzeti formáknak. Franciás és németes szokások, életmód, divat, öltözetek lettek általánosakká. De a legnagyobb áldozat, melyet az új viszonyok követeltek, kétségkívül nyelvünk volt. A veszedelem, mely a körülményekben erre nézve rejlett, természetes és csaknem kikerülhetetlen volt. A nyugati kultura irodalmi eszméi, művészeti felfogása s társaséleti módjai rögtön és kívülről hódítottak: az elmaradt, pallérozatlan magyar nyelv — egyelőre legalább — megtagadta a szolgálatot s áldozatúl esett. Nem telt bele félszázad s az idegen nyelvek minden téren háttérbe szorították a magyart s általánosakká lettek úgy a közéletben mint a magánkörökben. — A nemzetietlen kor teljességre jutott.

A magyar nemzetiség e megdöbbentő hanyatlásának, gyöngülésének adatait történetiróink legnagyobb része megszokta vádlevélbe foglalva olvasni Mária Therézia ellen. Felejtik, hogy Mária Therézia csak kora szellemének volt képviselője s nemzetiségünknek és szabadságunknak csak ott s annyiban ártott, a mennyiben a kor maga kedvezőtlen volt rájuk s a meddig a nemzet közönbössége terjedt. Ő nem ismerte, annál kevésbbé érezhette, hogy a nemzeti létnek a nyelv leghatalmasabb tényezője. A nemzetiség eszméje, mai terjedelmében és elemeivel, akkor nem létezett; és oly kevéssé a németé, mint a magyaré. A bécsi udvar és társasága sem volt német, a berlini sem. Nyugot-európai udvar volt, a mi akkor körűlbelűl annyit jelentett hogy: franczia. A királyné neveltetése is e szellemben és formák között történt: gyermekkorában olasz daljátékokat játszott, egész életében legszívesebben beszélt francziául, franczia könyveket olvasott és franczia leveleket írt. — A hajnalodó német szellem irodalmi és művészeti törekvései sem az udvarnak, sem az előkelő világnak nem részesűltek figyelmében. S midőn a királyné és egész köre ily könnyen és szívesen meghódolt, szokásaiban és nyelvében, egy magasabb művelődés előtt: különös ellenségeskedés kellett-e ahoz s nem inkább a vonzalom és jóakarat vezette-e rá, hogy a magyar nemességet is hasonló

hódolatra kényszerítse? Avagy sürgettek-e változást főméltóságaink, országgyűléseink vagy vármegyéink csak egy szóval is? követelték-e a magyar nyelv védelmét, a nemzetietlenedés meggátlását, a sérelmek orvoslását? —

A végzet kedvezőbb volt nemzetiségünknek hanyatló és pusztulás fenyegette ügye iránt mint mi magunk. — A nemzetietlen kor, fölfordult állapotaival, hallgatásra kényszerített önérzetével, csak átmeneti idő volt, mely előkészítette s utóbb siettette és erősítette ez irányú fejlődésünket. Midőn a nyugoti műveltségnek nemcsak formái, külsőségei terjedtek el, hanem tartalma is hódítani kezdett: lehetetlen volt, hogy azt ne idézze elő, a mit minden műveltség: gondolkodóba ejtett, önvizsgálatra vezetett. És csakugyan ép azoknál — a kiknek legtöbb alkalmuk volt az idegen műveltség külsőségei mellett annak szellemét is elsajátítani — Mária Therézia nemesi testőreinél találkozunk egy jobb jövő első nyilatkozásaival. Az ellentét lesujtó érzete, mely a nagy világ szelleme s szegény, elhagyott otthonuk között szemökbe tűnt, tettre sarkalta Bessenyeit és társait. Irói koszorút aratni s megmenteni nyelve által a süllyedő magyarságot: ez lett vágyuk és jelszavuk. Nem a «régi módot» akarták feltámasztani: kibékültek az újjal, sőt lelkesedtek érte; de az új eszméket s új formákat magyar nyelven ohajtották tolmácsolni. És váratlan siker koszorúzta fáradozásaikat. Nemcsak a lappangó nemzeti érzés fölizgatása, hanem a műveltség maga, melyet képviseltek, képezik hatásuknak titkát. Így lett, hogy voltaképen a nemzetietlen kor szerezte be az eszközöket, melyekkel utóbb II. József idejében a nemzeti visszahatás diadalmaskodott...

A sokat gáncsolt, de még többet magasztalt királynő magán életében is szeretetre és tiszteletre méltó jellem volt. — A lélek-nagyságot — úgymond Horváth Mihály, a ki különben szigorú birája az ő uralkodásának — kereszténvi alázattal, az erényt méltósággal a trónon kívül is szerencsésen tudta ő egyesíteni. Szíve jóságát alig lehet eléggé magasztalni: utolsó lüktetéséig bő forrása volt az a szeretetnek. — Fiatal korában s míg arczát a hímlő 1767-ben bájaitól, és sugár termetét az elhízottság, könnyűségétől

meg nem fosztá: széles birodalmában egyike volt a legszebb nőknek. Élénk, vidor, kedvelője minden illendő élvezetnek s ártatlan mulatságnak. A női tetszeni vágyástól sem volt egészen ment, s a fényes igéző öltözködésben, tánczban, lovaglásban példánya volt udvari hölgyeinek. Férjének halála után azonban 1765. óta egészen megváltoztatta kedélyhangulatát és szokásait. Azontúl mind szívben, mind külsőleg a gyászoló özvegy példányképe lőn: gyászöltözetét halála napjáig megtartá; az udvari mulatságokban nagyon ritkán vett részt nehány perczre; s ha többször nem, legalább is minden hónap 18-án, férje halála napján, meglátogatta annak sírját s ott levetkezve minden földi nagyságot, imában, elmélkedésben tölt vala egy-egy órát. A közügyek ellátásában elejétől fogva fáradhatatlan lévén, azokba ez idő óta még mélyebben elmerült, folytonos munkában keresvén magának szórakozást. Mindig vallásos lelkének e hajlama is nőttön nőtt s az áhítatosság külső gyakorlataiban is mindinkább nyilvánúlt özvegységében.

1780-ki novemberben a mellvízkórság, melynek jelei rajta már régebben mutatkoztak, aggasztó fordulatot vett s ugyanazon hó 29-én véget is vetett a nagy királyné 64 éves életének. Halálos ágyán eme, ránk nézve emlékeztetes szavakat intézte kanczellárjához: „*Eszterházy, én meghalok; mondja meg nemzetének, hogy hálával emlékezem róla utolsó perczeimben.*“

Népeinek őszinte bánata, hálája és szeretete kisérte őt végső nyugvó helyére, melyet magának a bécsi kapuczinusok temploma alatt levő nemzetségi sírboltban, férje koporsója mellett, még életében elkészíttetett. Vele nyugosznak földi gyarlóságai, melyek a földporához vonzották őt; de érdemeit híven őrzi az idő s felettük kegyelettel őrködik a hálás emlékezet.

MÁRIA THERÉZIA LEVELE

LEÁNYÁHOZ.

Talán érdekelni fogja olvasóinkat, ha a nagy királynénak egy levelét közöljük, melyet leányához, Albert szász herczegnek, Magyarország akkori kormányzójának nejéhez intézett. A főherczegi pár a pozsonyi királyi várban székelt s ott pompás udvart tartott. Mária Therézia szünet nélkül azon volt, hogy szeretett leányát minden körülmény és életviszony közt, dús tapasztalataival, fínom tapintatával és szíve jóságával segítse. Utasításokat adott állására nézve; sőt midőn Krisztina, a fiatal nő gyöngédségével és félénkségével tanácsot kért tőle, miképen bánjék férjével, hogy szerelmét megtarthassa: anyja számtalan észrevételeket és életszabályokat írt elő, oly fínom tapintattal, híven és őszintén, s az emberi érzelmek oly mély ismeretével, hogy e levél olvasásánál önkénytelen tisztelet száll meg bennünket e magas nő jelleme és gondolkodása iránt. A levél franczia nyelven van írva és hű fordításban következőleg hangzik:

«Kedves leányom!»

«Azt akarod, hogy jövendő helyzetedre nézve tanácsot adjak. Nagyon sok könyv van, mely e tárgyról értekezik; nem ismétlem, mit mondanak. Jól tudod, hogy a nők alávetvék férjeiknek, engedelmességgel tartoznak nekik; egyedüli törekvésünknek kell lenni, férjünknek szolgálni, hasznára lenni, őt atyává s legjobb barátunkká tenni. Ámbár vannak szerencsétlen példák, mik az ellenkezőt bizonyítják, még sem menthetlek föl kötelességed alól. Te férjedet szerelemből követéd. Ez volt az egyedüli ok, a miért férjhez adtalak. Ismered férjedet, okod van reményleni, hogy oly boldog leendesz, mint csak e földön lehetséges. Iparkodjál Isten áldását kereszténvi élettel kiérdemelni. Adj példát jótékonyságban, ájtatosságban, rendes viselethen és szerény visszatartás által. A te tiszted hangulatot adni, és én meg vagyok győződve, hogy megteended, mert értesz hozzá. Van kellemed és alázatosságod, de őrizkedjél ez erényeket

és szép tulajdonokat túlozni. Különösen arra figyelmeztetlek, hogy férjed iránti gyöngéd szerelmedben ne essél túlságba, mely terhére lehetne; semmi sem oly kényes, mint e szikla — melyen a leggyöngédebb és legerényesebb nők, és azok, kik szerelemből férjesűlnek, hajótörést szenvednek. Gazdálkodjál még a legártatlanabb enyelgésekben is; azokat férjednek kell keresni és kívánni. Századunkban mindenek előtt fesztelenség uralkodik; a sok rossz példa oda vitt, hogy minden botrány nélkűl, fesztelenűl jelenhetünk meg. Minél több szabadságot engedsz férjednek, minél kevesebb feszt és figyelmet igényelsz, annál szeretetreméltóbb leendesz; keresni fog és odaadó lesz.

Legfőbb tanúlmányod legyen, hogy mindig egyforma kedélyben, szívélyesnek és előzékenynek találjon. Igyekezzél őt mulattatni, elfoglalni, hogy sehol se találja magát jobban. Hogy bizalmát megnyerhesd, igyekezned kell azt viseleted, kiméleted által megérdemelni. Ne engedj szívedbe gyanút lopózni soha; minél több szabadságot engedsz férjednek, minél bizalmasabb leendsz, annál jobban fog hozzád ragaszkodni. A házas élet minden boldogsága bizalomban és folytonos szívélyességben rejlik. A balga szerelem hamar elenyészik; de becsűlni kell egymást, és kölcsönösen hasznára lenni. Hogy az élet viszontagságait elviselhessük, és boldogságunkat, jólétünket megalapíthassuk, szükséges, hogy egymás hű barátjai legyünk. Ez a legfőbb körűlmény, bármily rangot képviselünk is. E tekintetben csak egytől félek, mely kölcsönös boldogságtokra hatással bírhatna. Tapasztaltam, hogy barátnőidnél féltékeny valál; őrizkedjél ettől férjed iránt, ez eltávolítaná tőled. E tárgyban még tréfálnod sem szabad; a tréfából szemrehányások keletkeznek; ehez jő a boszúság, az élet ingere s a becsűles eltávozik és helyébe jő az elidegenedés. Minél több bizalmat mutatsz férjed iránt, a nélkűl, hogy legkevésbbé terhére lennél, annál jobban fog hozzád ragaszkodni. Mily szerencse az a férjre nézve, ha oly neje van, ki mindig boldogságával foglalkozik, mulattatja, vígasztalja, hasznára van, nem alkalmatlan, gyöngéd figyelmével megelégszik, és boldog, ha körében lehet. Ki ezt eleinte nem követi, következését később tapasztalja. Ily viselet mellett minden házas-

ság boldog lenne; de minden a nőtől függ, neki kell a közép útat tartania, férje becsülését és tiszteletét megnyernie; nem szabad soha visszaélnie, sem avval dicsekednie, vagy parancsolni akarnia. E tekintetben helyzeted ép oly kényes, mint az enyém vala. Ne éreztesd vele soha felsőbbségedet. — Ha igazán és okosan szeretünk, nem kímélünk semmi fáradságot; e tekintetben nyugodt vagyok. Nem szabad hiúnak, kaczérnak lenned. E tárgyban ne hallgass senkire. Mutasd meg mindenkinek, hogy balgaságokon felül állasz. Férjes nőnél minden fontossággal bír, semmi sem csekélység. Egyszerűen öltözködjél mindig. A mi leánynál tűrhető, asszonynak nem szabad: a többit felül akarni múlni. Ne legyen meghitted. Csak férjed legyen az egyedül. Még magamra nézve sem akarok kivételt tenni, nehogy bizalmas közlésekre szoktassalak. Elég eszed és tehetséged van, ha boldogságodra akarod felhasználni, annyival inkább, minthogy férjed jelleme és magaviselete jövődre nézve megnyugtathat, ha csak tenmagad nem bontod fel e boldog helyzetet. Igyekezni kell, mindig a férj körül foglalkozni, akkor nem esünk hibába. Több gyönyört találunk az élvekben, ha mértékletesen használjuk; e tekintetben elég példát láttál.

Rend az időben és háztartásban a nyugodt, boldog élet lelke. Jól tudom, hogy korunkban a fesztelen örömökben hisznek csak. Én is úgy vélekedném, ha magam nem tapasztaltam volna, és mindennap nem látnám, hogy azok, kik leginkább hódoltak ez elvnek, felette unatkoznak, és legkevésbbé boldogok; nem találnak gyönyört semmiben, szabad mezőt engednek érzékeiknek, melyek végtére zsarnokoskodnak felettük. Én oly rendről beszélek, mely férjed akaratával egyeztethető. Semmi sem akadályozzon benneteket e felett megegyezni. Áldozz fel mindent, ha kell, hogy neki tessél, vagy akaratát teljesítsd. Így téve, mitsem hányhatsz szemedre. Köteles vagy engedelmeskedni, miután ellenvetéseidet jóság és szelídséggel előterjesztéd. Ezt csak egyszer szabad tenned, de ha férjed az ellenkezőt határozza, egyedül csak engedelmeskedés tiszted, és pedig oly módon, hogy saját ügyeidet láttasd teljesíteni, a nélkül, hogy módosítást óhajtanál. Mi sem könnyebb ennél, föltéve,

hogy valódilag szeretünk és kötelességünket ismerjük. Ez az egyetlen mód e világon: boldog és nyugodt lehetni.

Ha férjed látja, hogy jóllétét szívélyességgel igyekszel megalapítani, ha oda törekszel, hogy melletted boldogabb, nyugodtabb, bizalmasabb legyen, mint máshol, bizton számíthasz reá, hogy lebilincseled, és szerencséteket megalapítjátok; de ezt nem szabad erőltetni, vagy e felől vallomást tenni: magának kell erről meggyőződni. Igen rút és igen vén nők gyakran a leghevesebb szenvedélyt ébresztették szívélyességök, ügyességök által, melylyel az ifjakat mulattatni tudták, a míg néha a legszebb nők elhanyagoltatnak, mert e tulajdonnal nem bírnak. Minél kevesebb enyelgés, annál jobb. Ez oly baj, mely mai napon nagyon divatba jött; sok szellemi fensőséggel kell bírnunk és még több becsületességgel, hogy kellemetlenség nélkül enyeleghessük. Ha a bizalmasság hangja máshonnan jő, keserűséget terjeszt a társaságban és elűz minden illemet és udvariasságot. Ne türj udvarodnál soha kétértelmű beszédeket, vagy rágalmazási viszketeget. Világosíts fel azonnal mindent, ezzel elűzöd közeledből e rossz fajzatot. Szolgáltass igazságot az erénynek a legnagyobb buzgósággal; távolítsd el körödből mindazokat, kik ezt elmulasztják.

Saját viseletedről mit sem szólok. Ne hanyagold el a vallás kötelességeit; a házaséletben az ima és Isten a legszükségesebb.

A jó Isten neked annyi tehetséget, annyi kellemet adott; kiszemelt nagyszámú családból, hogy szüleid öröme s boldogsága légy; adott erényes, szeretetre méltó férjet, kit kedved szerint választhattál! Reménylem, hogy a jó Isten bevégzendi művét, és boldoggá teend, ha el nem hagyod őt, és tanácsomat követed; ezek úgy, mint gyöngéd szeretetem soha sem fognak hiányzani. Fogadd áldásomat, és anyai ölelésemet. Örökre szerető anyád

Mária Terézia.“

CARPENTER MÁRIA (1807—1877).*

Sajátszerű, hogy Helvéciában a koldusok gyermekei s Angolországban a rongyos gyermekek voltak a népiskolai renaissance kovásza. Emitt a franczia forradalom előtt nem egészen egy évtízzel, amott azután ugyanannyival kezdődött a megújhodási processzus. Raikes a vasárnapi iskolák megalapítója az utczán dévajkodó söpredék gyermek serget az Úr házába gyűjti, hogy őket keresztyénies érzületre hangolja; Pestalozzi iskolába tereli a koldus gyermekeket, hogy belőlök az emberies vonásokat felszínre hozza. Amaz a Calvin-féle massa perditionis-t *keresztyénné* akarja gyúrni; emez *emberré* kívánja csiszolni.

A vasárnapi iskolát Lancaster ingyen tanító iskolája követte, s hogy ez intézet hetven év leforgása alatt az angol községi iskolává alakúlt át, arra nézve legtöbbet tett Carpenter Mária.

Angolországban a népnevelés ügyéért senki sem hozott e században nagyobb áldozatot, mint e hölgy. Találóan mondja róla egyik tekintélyes angol szemle, hogy »e századbeli legnevezetesebb nők egyike».** A pauper gyermekek sorsán Jézusi szeretettel csüngött; a porból való kiemelkedésökért apostoli buzgóságot fejtett ki. Valóságos Pál apostol női alakban. Nem éri be azzal, hogy a hazájabeli inségesek gondját fölveszi, hanem más világrészekbe is elmegy. Hajlott korában négy izben megy Kelet-Indiába, hogy a nőnevelés ügyét előmozdítsa és a börtönökben uralkodó emberietlen fegyelmezést emberivé lenni segítse; sőt meglátogatta még az

* Szerzőnek *Az angol iskolázás jelene* című közelebbről sajtó alá kerülő művéből.

** *Saturday Review* 1880. márcz. 27. 421. l.

Egyesült-Államokat is. Pál apostolon nem csodálkoztak jobban Athénben, mint a hogy Carpenter Máriát megbámulták szülőföldén, midőn az erkölcsileg vesző félben levő (semi-criminal) gyermekek nevelése elveit kezdette fejtegetni.

Úgy volt meggyőződve 1. hogy minden, látszólag még oly bűnös és elaljasodott gyermekből is válhatik hasznos tagja a társadalomnak, ha kellő befolyás és okos ellenőrzés alatt áll.

2. Az a bánásmód, melyben a vétséget elkövető gyermekek részesülnek, őket legtöbbnyire az elaljasodott osztály tagjaivá teszi s mert a megbélyegzés mellett tehetségök kifejlését is megakasztja, előttök minden becsületes életmód útját elzárja.

3. A jó és keresztyén szellemben vezetett javító iskolák szép sikerrel emelték fel a társadalom legromlottabb elemeit a hasznos tagok közé.

4. Minthogy az ifjak erkölcsi romlásának rendesen a szülék hanyagsága az oka, a szülék sokszorta vétkesebbek mint gyermekeik, ennélfogva minden ifjú gonosztevőért, ki az állam kezére kerül, az illető szülére kell a tartás díjt róni.*

A szülői hanyagság okozta erkölcsi csorbát a társadalomnak kell kiköszörülni, mindég tekintetbe véve, hogy az ifjú bűnösök szintúgy megérdemlik a szánalmat, mint a büntetést.**

Az ifjú fegyenczeknek dolgozó ház helyett javító iskolák kellenek, melyeket a kormány felügyelete és segélyezése mellett felvilágosúlt keresztyén szeretet vezessen. Az előljáróságok és bírák legyenek felhatalmazva, hogy minden erkölcsi vétségben leledző gyermeket, börtön helyett ily iskolákba küldjenek.

A szűle, vagy nem létében az illetékes egyház község, legyen felelős a tartási költségekért.

A bűn erkölcsi betegség. Az iskolába helyezett ifjú bűnösökkel (criminals), mint erkölcsi betegekkel kell bánni.*** E szerencsétlenekre csupán oly büntetéseket lehet szabni, melyek javító

* E. Carpenter *The Life and Work of Mary Carpenter*. London 1879. 149—150. l.

** Ugyanott 180. l.

*** Ugyanott 161. l.

irányúak. A javítást nem az előljáróság akcziója eszközli, hanem az, hogy magának a gyermeknek az akaratát keltsük fel, mert nála nélkül igazi javítást létrehozni lehetetlen. A szeretetteljes bánásmód melegére jobb természetök zsendülni kezd. Bizonyos fokú bizalmat kell bennök helyezni, hadd érezzék, hogy nevelőjökkel együtt működnek.*

Szíve, mely a pauper gyermekek sorsáért vert s esze, mely folyvást a professzionátus tolvajok, a csavargók és erkölcsileg elesettek fölemelését tervezete, úgy diktálták neki, hogy a földönfutók megmentésére mindenek előtt családias otthont kell teremteni s lassanként a gyermek és ifjúkor valódi helyzetébe kell őket állítni. Éreztetni kell velök e közben, hogy egy nagy hatalomtól függnek s egy jóltevő kéz vezetése alatt állanak. Az új otthonban a szeretet melege ébreszszen bennök új és egészséges vágyakat, melyek győzzék le a gonosz szokásokat s támaszszák fel a gonosztevőből az embert, a csavargóból a családtagot.

Ez elvek szelleme hatja át irodalmi műveit** széles körű levelezését és életét. Már 1846-ban tanítni kezdett egy rongyos iskolában (Ragged School) hol megpróbálta módszerét : a gyermekek akaratát nem megtörni, hanem szeretettel kifejteni s bölcs vezetéssel önuralomra juttatni. Majd Bristol mellett maga állított fiúk és leányok számára külön javító iskolákat, szintén ott munkához szoktató iskolát (industrial School) nyitott s ezen kívül egy szeretetházat is alapított fiúk számára. (Boys' Home), mely intézetek ma is fenállanak, mint élő bizonyságok, hogy Carpenter Mária a társadalom ágról szakadtjaiért áldozta fel életét.

A javító iskolában szerinte a letartóztatást kivéve nem lehet semmi úgy nevezhető börtöni elem. Legyenek ez intézetek szabad, nyílt házak, hol a gyermekek otthon érezzék magokat. Legyen az intézetnek jó darab szántóföldje, mert az ifjakra a földmívesség mindég javító hatású. Tanuljanak kézi munkákat is, hogy fejlőd-

* Ugyanott 167. l.

** *Reformatory School*, London 1851. *Juvenile Delinquents, their Condition and Treatment* 1853.

jék izomrendszerök; csakhogy e munkákat ne pénzszerzésért, hanem önmagok javáért végezzék. Azt kivánta, hogy minden fiú meg tudja készíteni a maga ruházatát. Ez intézetekbe kivált eleinte oly csavargó gyermekek kerültek, kik onnan három négy ízben is elszöktek. Nemes lelkű felügyelőjök azonban mindannyiszor szeretettel csalogatta vissza őket, kik a megbánást kivéve a tékozló fiúhoz mindenben hasonlítottak. Carpenter szíve azonban el nem fáradott őket szeretni, nekik megbocsátni. «A költészet — írja Lady Byronhoz — mint ön igazán mondja, a lélek működésének legjobb s valóban egyetlen eszköze. De én nem tudok most a költészet terén dolgozni; az én költészetem a gyermekek».* Ez elhagyott gyermekekkel szenvedett, s velök örvendett ha látta, hogy jó magaviseletökkel az intézet erkölcsi hangulatát apránként megteremtik. Nekik — mint Pestalozzi Stanzban — ápolójok, dajkájok, tanítójok, szüle helyettesök, szóval mindenök volt. Ez intézetekre igen sokat áldozott,** mert azt akarta, hogy tettel mutassa meg az angol társadalomnak, hogy mily üdvös eredményeket produkálhatnak az e fajta intézetek.

Azonban mind ez csak egy részecskéje volt annak a fáradhatlan munkásságnak, melyet úgy a társadalom, mint a kormány akciója megindítására, több mint 30 esztendőn át kifejtett. Ismerősei és nem ismerősei közül azoknak, kiknek módjában állott az áldozat, le kellett írnia, mint ő maga mondja ugyanazokat a dolgokat, elölről kezdve, hátúlról kezdve, keresztül kasúl és minden kigondolható módon, hogy a közönséggel egy új, de merőben egyszerű dolgot megértessen.*** Értekezleteket rendezett, melyeken a megjelenteket elvekkel lelkesítette s tényekkel meggyőzte. A külföldi s az övéivel rokon intézetek igazgatóival eszméket cserélt és a mindég nagyobb mérvben érdeklődő közönség lelkesebbjeivel

* Ugyanott 206. l.

** Egyik rongyos gyermek azt mondá egy alkalommal egész naívúl egy lelki pásztornak: Carpenter kisasszony minden pénzét ripőkökre költötte s csak annyija maradt, a mennyi elég, hogy tisztán és illendően járjon. U. o. 222. l.

*** Ugyanott 251. l.

nagyon kiterjedt levelezést folytatott. A társadalom-tudományi társulat (Social Science Association) congresszusain, 1857-től a társaság alapítása évétől fogva majd minden évben tárgyalta egy-egy értekezésben az elveszésnek indult és veszélyes (perishing and dangerous) osztályok megmentése ügyét. Felolvasásaival arról győzte meg a közönséget, hogy a különféle javító iskolák felállítása kormány és társadalom vállvetett kötelessége. A kormány állíthat fel akárhány ily iskolát, de ha a társadalom hozzájok éltető lélekkel nem járúl, nincs mód benne, hogy az angol népből a pauper szellemet valaha kiirtsák. «A vallás és az igazi politikai gazdaságtan — mondá 1861-ben a birminghami értekezleten tartott nagy hatású beszédében — nem ellenkeznek egymással, mert mindkettő azokon a törvényeken alapszik, melyekkel a mindenható a világegyetemet kormányozza. Ha a nagy kötelességet, a nép sepreje nevelését elhanyagoljuk, e bűn büntetetlen nem marad».*

1859 elején adott ki egy röpiratot,** melyben sürgeti, hogy a rongyos iskolákat a parliament rendszeresen segedelmezze.

Már az előtt nehány évvel (1854) az ő sürgetésére törvénynyel szabályozták az ifjú fegyenczek ügyét (Juvenile Delinquent Act); 1857-ben a czellengő gyermekek számára való munka iskolákra vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozó testület elé, mely következő évben csakugyan törvénynyé vált. E törvény kimondja, hogy a befogott, még 15 évet be nem töltött csavargó vagy kolduló fiúkért, szülőik hetenként 3 shillinget fizetnek tartás díj fejében. Az elhagyott vagy a családból kilökött gyermekekért az állam veszi magára a felelősséget. Nekik különös erkölcsi joguk van a kellő nevelésre és az állam felügyeletére, melynek viszont

* E nagy hatású beszédről mondá Miller kanonok, hogy a velök oszlásáig hatott, s ha majd az ügy az alsó ház elejébe kerül bizonyosan akad oly parliamenti tag ki szavazás előtt azt fogja indítványozni, hogy mindenki elolvassa Carpenter M. beszédét; sőt legyen köteles minden tag kezét szivére téve becsületére mondani, hogy *olvasta* e beszédet. Ugyanott 281. lap.

** *The Claims of Ragged Schools to pecuniary Educational Aid* czímmel.

joga van a szülékre vagy a községre róni az ellátás költségeit. 1860-ban ugyancsak az ő sürgetésére a rongyos gyermekek ügyét szabályzó törvényt oda módosították, hogy minden ifjú bűnös 14 éves koron alól az e fajta gyermekek számára alapított munka iskolákba küldhető; úgyszintén azt is kivitte, hogy a javító és munka iskolákat a belügyminiszterium kezéből a közoktatási államtanács (Education Department) vette át, 1874-ben az étkezéssel egybekötött bejáró munka-iskolák (Day-Industrial Feeding Schools) ügyében az alsó és felső ház tagjaival tárgyalásokat kezdett folytatni. Hosszas tárgyalás után 1876-ban Sandon Lord a népoktatásügyi államtanács alelnöke, oly megjegyzéssel vitte ez ügyet az alsó ház elé, hogy «különösen ajánlja ez intézeteket Carpenter kisasszony tisztelt neve, a ki kedvezőtlen körülmények között tett próbát bejáró munkaiskolákkal és szép sikerrel».

Ekkor már Carpenter Mária 70-dik évét járta s nagy megelégedéssel mondhatá el, hogy az a kihágó ifjúság és büzhödt söpredék, mely ez előtt 25 évvel volt, ma már nem létez.* Hasonló szellemben nyilatkozott 1877-ben egy kir. isk. felügyelő, ki a Carpenter bristoli intézetei látogatására ment: «több javító intézetre nem lesz többé szükségünk; a munka-iskolák immár helyökre és fejökre nőttek.** Mikor látta, hogy hazájában a társadalom elhagyottainak ügye a nekik való intézetekben jó útnak indúlt, Kelet-Indiát látogatta meg, hogy egyfelől a nőnevelésnek, másfelől a társadalom söpredéke iskolázásának útat törjön. Jól tudván, hogy Indiában a kormány beavatkozása nélkül nem sokra mehet, a miniszterium Carpenter elindulását megelőzőleg (1866), ajánló levél helyett körlevelet küldött a nevelésügy és a fogházak főfelügyelőjéhez, melyben a miniszterelnök titkára többek közt kimondja: Carpenter kisasszony nézeteit Angolország törvényhozói és közigazgatói politikai pártkülönbség nélkül évek hosszú során át keresték és jó szívvel meghallgatták; s ő Kegyelmessége reméli, hogy Bombayban való látogatása bizonyosan nagyon közhasznú

* E. Carpenter *Life and Work* stb. 472. l.

** Ugyanott u. a. l.

lesz, mert több oly problema megoldását fogja elősegíteni, melyekre nézve Indiában még sokat kell javítni.*

Hogy mily közhasznú volt Indiában négy ízben való működése, megitélhető abból, hogy őt közbeszédben a *mi öreg anyánk* «Our old Mother» néven emlegették, a mely czímre büszke is volt.** Indiai működése következő elvek életbeléptetésére irányúlt:

I. India összes néposztályai nevelésében az iparos munkáknak lényeges része legyen. A legalsóbb kasztok elemi iskoláihoz mindenütt műhelyeket csatoljanak, melyekben a község vagy vidék szükségeihez képest, kézi munkát tanítsanak.

II. Minden gyárban, vagy műhelyben dolgozó ifjút (legyen az fiú vagy leány) a gyár vagy műhely főnök legyen köteleles naponként 3 órán vagy fele napon (half time) egy megszabott korig, vagy bizonyos fokig iskoláztatni. Mindezt, mind pedig a napi munka tartamát törvénynyel kell szabályozni. Mihelyt e törvények életbe lépnek, azonnal kivihető lesz az is, hogy

III. Ifjú korában senkit be ne börtönözzenek, hanem mindenkit, a ki 14 évesnél fiatalabb korában a törvényt megszegi, valamint minden czellengő gyermeket a kormány által fentartott munka-iskolába küldjenek.***

A leány nevelés ügye sok akadályba ütközött. A korai, ú. n. gyermek házasságok (child marriage)† s a tanítónőkben való igen nagy hiány két oly nagy akadálya volt a helyes nőnevelés lábra kapásának, melynek elhárítása mind a négyszeri látogatáskor sok gondot adott. Egy tanítónő nevelő intézet állítását Bombayban

* Ugyanott 323. l.

** Ugyanott 396. l.

*** *Reformatory and Industrial Schools for India a paper read at the Congress. of the Social Science Association.* Glasgow 1874. by Mary Carpenter 8—9. l.

† Köztudomású dolog, hogy Indiában a jelenlegi társadalmi szokások szerint 9—10 éves leányok 13—14 éves fiúkkal házasodnak össze s e szerint már a tízes években szülékké lesznek.

E gyermek házasságok annyira el vannak terjedve, hogy a hindu társadalom valóságos átka. (*Journal of the National Indian Association.* London 1876. July 217. l.)

kisérlette meg abban a kerületben, hol büszkék voltak a benszülöttek, ha minden kormány segedelem nélkül tarthatnak fen iskolákat* 1871. óta egész haláláig sokat fáradozott azon, hogy Angolországból alapos műveltségű tanítónőket küldjön Indiába, kik a leányiskolákban segéd tanítókként működő benszülött özvegyeket a helyes és vonzó tanítás módjára megtanítsák. E segéd tanítókat az angol növendék tanítók módjára néhány évi gyakorlat után tanítónő nevelő intézetekbe kell küldeni.

Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a bebörtönzöttek fegyelmezésének javítása ügyében is igen sokat tett. Számukra külön czellákat sürgetett, különösen éjjelre; továbbá a börtön iskolák számára oly kiválló jellemű tanítókat, kik az ifju bűnösökben a jobb érzelmeket felkölteni bírják. Végül tanuljanak az ifjak valamely mesterséget, hogy kiszabadulások után jó iparosok lehessenek. Ha a társadalom valakit szabadságától megfoszt, szent kötelessége annak erkölcsére kezét tennie és így neveltetnie, hogy jobb emberré váljék, mint börtönbe kerültekor volt.**

Két vonás jellemzi különösen Carpenter M. életét: egyik az ügyefogyottak határtalan szeretete. A szeretetben el nem fáradni, a bűnben fetrengőket szeretettel megváltani senki sem tudta nálánál jobban e században. Másik vonása az a mély meggyőződés, melyet Indiában szintúgy, mint Angolországban hirdetni meg nem szűnt, hogy a társadalom elhagyottait csak a kormány és a tehetős osztályok vállvetett munkája mentheti meg. A nemzet-gazdák egy ember élet értékét rendesen 1220 frtra teszik; ő legalább is tízszerte annyira becsülte egy-egy gyermekben azt az erkölcsi értéket, melyet óriás munkával megmentett. Bányász nem örvend jobban a termés-aranynak, mint ő örvendett a társadalom porából kivájt, nagy munkával tisztára mosott emberi léleknek. Mélyen érezte, hogy a társadalmi arany por mosásra az önkéntes vállalkozók ereje nem elégséges: hadd működjék közre tehát a nemzet a maga

* *Female Education in India.* 1871 by M. Carpenter 6. l.

** Calcuttában tartott beszéde 1875. decz. 18. *Journal of the National Indian Association* 1876. May. 145—147. l.

kollektiv képviselete azaz a kormány útján. Felfogása szerént nevelés dolgában a kormány beavatkozása a nemzet erkölcsi közegészség ügyével egyet jelentett.

Carpenter Mária — írja róla Holtzendorff báró egy 1879 jan. 20-án kelt levelében — Argusszemmel fedezte fel korunk sokféle erkölcsi nyavalyáját, melyeknek fokozatos irtására gyakorlati szereket bírt kitalálni. A népnevelés végczéljáról való fogalma a lehető legtökélyesebb s e mellett az emberszeretet minden szentimentális színezete nélkül való volt. — — Nincs semmi kétségem a felől, hogy neki, kinek minden irata és szava tett volt, s minden cselekedete az igaz keresztyén felebaráti szeretetre vallott, az újkori filantropia történelmében kitűnő helye lesz.

Felméri Lajos.

GALILEI.

II.

Non datur saltus in natura!...

Nem létezik ugrás a természetben, — a népek és nemzetek fejlődési menetében sem. Ha korszaknyitó események folytán ez utóbbiban felszökkenés mutatkozik is, a behatóbban vizsgáló szem mindamellett azonnal feltalálja benne a folytonosságot. Folytonos görbe vonal jelöli az eszmék utját; a kulturtörténet úgy szólva e görbének mathematikai egyenlete.

Az alkonyat, mely a kulturtörténetben a felvilágosodás valamely határozott forduló pontja előtt beáll, rendesen évszázadokig eltart. Elmúlt idők még a messze jövőbe is vetik árnyékaikat....

Történelmünkkel benne vagyunk már az újkorban. Az ágyúlövés, melylyel Columbus egy új világot tárt fel az emberiségnek, rég elhangzott már; elzajlott a harcz, melyben az eislebeni barát az egyházszakadás zászlóját kitűzte; az autodafé-tűzek rég elaludtak már; az egyház egyeduralma és vele hatalmának korlátlansága megszünt. A haladás rendkivüli tényezője, a nyomdászat fel volt találva. A tengeri út Keletindiába föl volt fedezve, a puskapor általános alkalmazása új pályákba szorította a hadászatot.

És mégis a kor, melylyel hősünknek küzdenie kellett, még nem vetette le a középkor köntösét. Az inkvizicziò rémalakjai, mint a sötét idők maradványai, nyultak be az újkor első évszázadaiba. A világosság géniusa nem bírta még lerázni teljesen a megszokott bilincseket. Az egyház hatalma, ha korlátlanságát el is vesztette, még mindig óriási nagy volt.

Mit mondjunk, ha Tycho Brahe, korának egyik legkitünőbb csillagásza elég elfogult volt, hogy Copernicus rendszerét azért nem fogadta el, mert az a Bibliá-val * ellenkezik!

Galilei mindazt, a mit tapasztalt, a mit messzelátójával fölfedezett, Copernicus tanával oly meglepő összhangzásban, Aristoteles és Ptolemaeus világnézetével oly határozott ellentétben találta, hogy az előbbinek igazsága nála meggyőződéssé, hitté vált. Igaz, hogy már egy 1597. május 30-ikán kelt, Mazzoni-hez intézett levelében is Copernicus tana mellett nyilatkozik, de ezen nyilatkozata akkor még inkább egyénisége kifolyásának, mint tényeken alapuló meggyőződésnek tekinthető, habár egy ugyanezen év augusztus 4-ikén kelt, Kepplerhez intézett levelében, melyben az átküldött, a *Mindenség titkairól* szóló, munkát megköszöni, már a ptolemaeusi világnézet megczáfolására gyüjtött bizonyító okokról szól. E levélben, melyben az igazság után való vágya magasan föllángol, Copernicus tanát érintve, így szól:

«Boldognak érzem magamat, hogy az igazságot keresve, ily nagy bajtárst és eszerint az igazságnak hozzám oly hasonló barátját bírhatom, mint te vagy. Bizony szomorú dolog, hogy ily kevesen vannak, kik az igazság után törekednek és a kik felhagynának a filozofálás ferde módszerével. De nincs itt helye annak, hogy időnk nyomorúsága fölött panaszkodjam; azért irok, hogy neked az igazságot erősítő buvárkodásaidhoz szerencsét kivánjak. Bátran fogom művedet végig olvasni, előre is meggyőzödve arról, hogy sok jeles dolgot fogok benne találni. Annál nagyobb kedvvel fogok hozzá, mivel magam is már évek óta a copernicusi véleménynek követője vagyok és ez nekem számos oly természettüneményt magyaráz meg, melyek az általánosan elfogadott hypothézis mellett érthetet-

* Josua, cap. 10, v. 12, 13. és Koheleth cap. 1, v. 5.

Igaz, hogy Tycho Brahé-nek Copernicus világnézete ellen még más kifogásai is voltak kezdetben, de ezeknek alaptalanságairól azonnal meggyőzte őt Rothmann nevű csillagász. Igy pl. T. B. azt mondta, hogy valamely test, mely egy torony nyugati oldalán annak csúcsáról leesik, nem a torony talpán, hanem odább nyugatra fogná a földet érni,— hogy a röpítő erőnél fogva minden mi a föld felületén van, szétszóratnék, ha földünk csakugyan ugy forogna, mint azt Copernicus állítja.

lenek. Én ez utóbbinak megczáfolására sok bizonyítékot gyüjtöttem, de nem merem őket közzé tenni, félve, hogy én is Copernicus mesterünk sorsában részesülhetnék, ki, jóllehet egyeseknél halhatatlan dicsőséget szerzett magának, mégis a legtöbbeknél (mert hisz a ballgatagok száma oly nagy) a gúny és a nevetség tárgya lett. Hidd el, bátran közzé tenném elmélkedéseimet, ha több ilyen férfi volna, mint te vagy. De így, elhalasztom.»

Ezt irta tehát Galilei, még mielőtt a messzelátót ismerte volna; még ekkor hallgatni tudott arról, a mit fenhangon kellett hirdetnie, midőn a csillagos ég oly hatalmas bizonyítékokat nyujtott neki. Hatalmas bizonyíték! Mily nagyot nyom ez azoknál, kik a józan ész alapján, logikai princzipiumok által vezettetve, jó lelkiismerettel keresik az igazságot; mily kevés ez a megrögzött vakhitnek, a megtévedett előítéleteknek!

Galilei újító tanai ellen ez idő tájban legelőször kelt ki a domonkosrendű Coccini, a ki a szószékről hevesen támadta meg a copernicusi világnézetet. Sőt szerzetestársai annyira mentek tudatlanságukban, hogy Copernicus veszélyes művét egyenesen Galileinek tulajdonították.

Galilei ismerte korát; tudta, hogy az efféle támadásokat — bármennyire szerette volna is őket alávalóságuknál fogva teljesen ignorálni — vissza kellett utasítania; belátta, hogy hallgatását balúl magyaráznák ellenségei, kik minden felvilágosító újítást kaján szemmel néztek. Ezért az ellene felhozott vádakat különösen több befolyásos személyhez intézett leveleiben igyekezett megczáfolni, és csakugyan sikerült is neki az előítéletektől mentek közül nehány szószólót nyernie. Igy pl. Foscarini szerzetes bebizonyítá, hogy Copernicus tanait egészen jól össze lehet egyeztetni az egyház dogmáival. Míg az ágostonrendű szerzetes, a salamancai Didacus à Stunica, mint Galilei védője lépett fel.

De ezen védelmezési kisérletek a római udvarnál még inkább gyanúba keverték Copernicus tanát, és minthogy a domonkosak heves támadásukat Galilei ellen egyre folytatták, ez tanácsosnak tartotta Rómába menni, hogy ott V. Pál pápa előtt magát szemé-

lyesen igazolhassa. Összeszedte leghatalmasabb tanubizonyságait, azaz legkitünőbb teleszkópjait és útnak indult.

Jóllehet Rómában elég nagy és hatalmas volt a párt, mely Galilei újító tanait rosz szemmel nézte, mégis a hír, mely nevéhez füződött, a dicsőség fénye, mely egyéniségét körülárasztá, itt is ezer meg ezer bámulót szerzett neki. Azonkívül befolyásos barátjai és tisztelői folyton azon voltak, hogy a tudományos műveltségű egyházi főurak előtt Galilei működését ne mint az egyházi dogmák ellen irányzott támadást, hanem inkább a maga igazi fényében, mint nagyszerű tudományos vívmányokat tüntessék fel. Innen magyarázható meg az, hogy maga a római udvar sok igen előkelő tagja és velők az ingadozó véleményűek egy egész csoportja a Galilei-párthoz szítottak. Különösen, midőn utazásának híre támadt, a rendkívüli eszmékért mindig rajongó tömeg kitörő lelkesedéssel fogadta őt.

A kitünő fogadtatás, melyben Galilei Rómában részesült, meglepőleg hatott reá. A diadalok, melyeket itt aratott, oly rendkívüliek voltak, hogy elvi ellenségei mellé most még személyes irigylőket is szerzett magának. Del Monte bibornok egy II. Cosmus-hoz intézett levelében Galileinek Rómában nyert sikereiről egész lelkesedéssel így nyilatkozik:

«Galilei itt Rómában nagy föltünést és általános megelégedettséget keltett, és úgy gondolom, ő maga is meg lehet elégedve, amennyiben alkalma nyilt fölfedezéseit úgy megmutatni, hogy ezek a város legkitünőbb és legtudósabb férfiainál hitet és bámulatot gerjesztettek. *Ha még ama régi római reszpublikában élnénk, úgy bizton hiszem, hogy a Kapitoliumon szobrot emeltek volna tiszteletére . . .*»

Galilei azon volt, hogy Rómában gondolatszabadságot eszközöljön ki és a többi közt azt is megértette a pápával, hogy az egyház tekintélyét koczkáztatja, ha ily igazságokat, aminő a copernicusi rendszer, megvitatni vagy épen elnyomni akarna.

A pápa hosszabb kihallgatáson fogadta Galileit s miután nézeteit megismerte, személyes jóakaratáról biztosította őt.

De legnagyobb diadalai közepette ellenségei egyre folytatták

GALILEI.

fondorkodásaikat. Míg dicsőségének napja délpontján tündökölt, addig más oldalról sötét felhők kerekedtek, melyek fényes egét nemsokára elborították.

Az inkvizició Galileit éber figyelemmel kisérte.

Az aristotelisták ijedtséggel és dühvel bár, de belátták, hogy a veszélyes újító forradalmi fölfedezései, ha lassan is, de mégis ellenállhatatlanúl terjednek.

Ez ellen tenni kellett valamit.

És minthogy tudományos vitában a támadások hiában voltak, a theologiának kellett síkra szállania a tudomány ellen. Aristoteles ingadozó tekintélyének megszilárdítására a szent irás sérthetetlen tekintélyét hívták segítségül.

Maga a pápa is nemsokára elfelejtette Galileinek adott igéretét. Ügyét az úgy uevezett Index-gyülésnek adta át és ez elég kedvezőtlen itéletet hozott, nem ugyan egyenesen Galilei, hanem általában a copernicusi világrendszer ellen. De midőn Galilei nézetét hevesen védelmezte és Orsini bibornok azt pártolta: a pápa az ügy eldöntését a szent inkvizicionak adta át és ez nem is késett soká, hanem első ülésében az említett tant hamisnak és eretneknek nyilvánitá.

1616. febr. 25-ikéről, a Vatikán kéziratai közt, következő jegyzőkönyv találtatott:

«Ő fensége, Mellinus bibornok úr, a szent officium tisztelendő biztosát arról értesítette, hogy a theologus páterek véleményének alapján, mely Galilei állításaira és különösen azon tanára vonatkozik, melynek értelmében a nap volna a világnak helyét meg nem változtató középpontja és a föld naponkénti forgásban mozog, — Ő Szentsége a fenséges Bellarmin bibornok úrnak megparancsolá, idézze maga elé nevezett Galilei úrat és intse meg őt, hogy említett tanáról mondjon le; azon esetre, ha engedelmeskedni vonakodnék, a páter-biztos, jegyző és tanúk jelenlétében, azt fogja neki parancsolni, hogy hagyjon föl teljesen ilyen tannak vagy véleménynek tanításával, védelmezésével vagy megbeszélésével, ha ebben meg nem nyugszik, börtönbe vetendő.»

Egy más, ugyanezen év febr. 26-káról kelt jegyzőkönyv így hangzik:

«Ő fensége, a bibornok úr, palotájában, még pedig annak magántermeiben, ugyanezen bibornok úr, miután fentnevezet Galileit maga elé idézte és ez Ő kegyelme előtt megjelent, a főtisztelendő fráter Mich. Ang. Segnitius de Lauda, a szent Officzium főbiztosa, jelenlétében, nevezett Galileit megintette, hogy mondjon le fentemlített véleményéről, és ugyanekkor, félbeszakítás nélkül, a tanuk és Ő fensége jelenlétében a nevezett páter-biztos a még ott levő, előidézett Galileinek, Ő Szentsége a pápa és a szent Officzium egész gyülekezete nevében előírta és megparancsolta, hogy fenemlített véleményéről, mely szerint a nap képezi a világ álló középpontját, a föld pedig mozog, teljesen mondjon le, hogy továbbá semmiképen ne hirdesse, ne tanítsa, vagy ne védelmezze azt, sem szóval, sem irással, ellenkező esetben a szent Officzium intézkedni fog ellene; mely parancsolatban ugyanazon Galilei megnyugodott és megigérte, hogy engedelmeskedni fog. Kelt mint fent Rómában, jelen voltak ugyanazon személyek, továbbá Badino Nores, Nikosziából a Czyprusi királyságban és Augustinus Mongard, Politianeti plébániából, az említett bibornok lakótársai, mint tanúk.»

Ezen utóbbi jegyzőkönyv, mely később a Galilei-perben az inkviziczió által emelt vádnak alapját képezi, mindenesetre nagyon alkalmas fegyver azok kezében, kik az egyházi törvényszéknek későbbi eljárását Galileival szemben némileg jogosítottnak törekszenek feltüntetni; *csakhogy egy hibája van e jegyzőkönyvnek, t. i. az, hogy hamisított!*

Újabb időben a febr. 26-iki jegyzőkönyv, különösen Németországban, egy hosszabb tudományos vita tárgyát képezte.

1870-ben a történelmi kritikában legelőször merült fel azon gyanú, mely szerint Rómában az ügyiratok hamisításához fogtak, hogy a copernicusi tan híres képviselőjét látszólag jogi alapon nyugvó perben elitélhessék. A fölvetett kérdés egy egész irodalmat teremtett, melynek élén Gebler, Wohlwill, Cantor, Scartazzini, Grisar stb. állottak. Abban csaknem mindnyájan megegyeztek, hogy az említett ügyirat valóban hamisított. Gebler 1877., az osz-

trák-magyar küldöttség közbenjárása folytán, a pápától engedelmet nyert arra, hogy a Vatikánban a gyanusított iratot többször behatóan megvizsgálhasse, sőt hogy az egész Vatikán-kéziratot, mely a Galilei-perre vonatkozik, kiadhassa. Buvárkodásainak eredményét az «Allg.Ztg.» (Augsburg, 1877. évf. 56—58 sz.)-ban tette közzé*) ésebből az tűnik ki, hogy az 1616. febr. 26-iki jegyzőkönyv nem más, mint alávaló hazugság!

— — — — — — — — — — — — — —

Térjünk vissza történetünkhez!

Galilei ege mindinkább elborult... s a tudós érezte, hogy veszedelem fenyegeti.

Már most nem tartotta magát biztosnak Rómában; viszszatért Flórenczbe. Az éggel való foglalkozását abban hagyta egyelőre. Csendes visszavonultságban, az itt örökké viruló természet lágy ölén keresett ismét nyugalmat, melyet az izgató harczban elvesztett. Meg is találta... A viruló terek még most is oly bájosak voltak, mint akkor, midőn hite az emberiségben nem vala még megingatva; a madárdal most is oly édesen csengett, mint egykoron; ugyanazon harmónia uralkodott a természetben, mint ártatlan gyermekkorának napjaiban.... És e boldog kor emlékei ismét felmerültek lelke előtt, velök jött a béke, a nyugalom. Kibékült a világgal és önmagával.

Egy gyászos esemény felzavarta őt. Fejedelmi barátja II. Cosmus meghalt és vele Galilei leghatalmasabb támasza sírba szállt. Érezte ő ezt és ezért annál inkább feltette magában, hogy világnézetéről ezentúl hallgatni fog, hogy munkálkodásainak körét csupán a szorosabb értelemben vett fizika problemáinak megfejtésére fogja szorítani.

De ez csak szándék volt, melyet a körülmények megingattak; a sors úgy határozta, hogy még egyszer síkra szálljon az igazságért...

Rómában is megváltoztak a viszonyok. V. Pál meghalt és követője, az agg és beteges XV. Gergely is alig két évig viselhette a

* L. még Gebler: «Die Acten des Galilei'schen Prozesses nach der Vaticanischen Handschrift,» Stuttgart, J. G. Cotta.

pápai méltóságot. Helyét, a büszke, szilárd jellemű VIII. Orbán foglalta el, ki mint Maffeo Barberini bibornak már évek óta Galilei iránt a legmelegebb jóakarattal, a legnagyobb részvéttel viseltetett, kitől Galilei tehát méltán a legjobbat vélte remélhetni.

A számos levél, melyet Barberini bibornok Galileihez intézett, mindmegannyi bizonysága annak, hogy a későbbi pápa mily «tisztelettel ismerte el Galilei érdemeit», s mily lelkes szavakban dicsőítette «rendkívüli tehetségekkel felruházott szellemét.»

Igy egy alkalommal a nagy toskánai tudósnak fölfedezéseit ékes, lelkes versekben énekli meg, és ezeket Galileinek következő levéllel küldé át:

«Mellékelt költeményt a tisztelet szülte, melylyel az ön személye és számos érdemei iránt mindenkor viseltettem. Ha e versek önhez nem is méltók, tekintse azokat legalább barátságom jelének, a mennyiben költészetemnek az ön híres nevével fényt kölcsönözni szándékoztam. A nélkül tehát, hogy további mentegetőzésekbe bocsátkozám és midőn ezeket inkább az önbe helyezett bizalmamtól várom, arra kérem, fogadja el teljes tiszteletemnek és barátságomnak e csekély jelét.»

Már 1611. ismerkedett meg Galilei a tudományokat kedvelő Cesi fejedelemmel. Ez saját költségéből alapította az u. n. Accademio dei Lyncei-t, azaz a hiuzok akadémiáját, mely elnevezés a hiuz éles szemére czélzott, melyet az akadémikusok alkalmasint tudományos dolgokban tüztek ki maguknak törekvésök czélpontjául. Galilei ezen akadémia tagjává választatott és nem egyszer volt alkalma arra, hogy hiuztulajdonságát bemutassa.

Most, midőn VIII. Orbán ült a pápai széken, ezen társulat — tekintetbe véve, hogy a pápa általánosan mint a tudományok pártolója és előremozdítója volt ismeretes, tekintetbe véve különösen annak Galileihez való barátságos viszonyát — az utóbbinak «Saggiatore» czímű munkáját Ő szentségének ajánlani sietett, hogy így a szerző ellenségeinek netaláni fondorlatait már eleve is meggátolja.

A pápa elfogadta az ajánlatot és így napvilágot láthatott 1623. a «Saggiatore», melyben Galilei különösen a jezsuitarendű Grassi ellen kel ki. Ez ugyanis «Asztronomiai és filozofiai mérleg»

című pamphletjében éles gúnynyal támadta meg Galileit és «mérlegé»-ben majd a jezsuita alattomosság, majd irigy lelkének egész dühe emelkedik túlsúlyra. Míg a tudományos kérdéseket csak úgy mellékesen érinti, addig személyeskedésekbe bocsátkozik, több fontos találmányban és fölfedezésben Galilei elsőségét kétségbe vonja és jámbor megilletődéssel szemére veti ennek egy a theologusok által elátkozott tanhoz való daczos, szilárd ragaszkodását.

A «Saggiatore» tételről tételre tárgyalja Grassi iratát, a saját módja szerint világítja meg ezeket, megvitatja, megczáfolja és visszautasítja őket.

És mindez oly nyomatékos, oly szellemes módon, a legkézzelfoghatóbb bizonyítékok felhalmozásával történik, hogy a «Saggiatore», melyen keresztül azonkívül folytonosan finom, éles gúny is huzódik, a maga nemében remekműnek tekinthető.

A kedvező fogadtatás, melyben e munka részesült, magának a pápának nyilatkozatai oly személyek előtt, kik az ilyen nyilatkozatokat jóakarólag, Galilei érdekében terjesztették, ez utóbbit folyton bátorították és arra biztatták, hogy használja fel az alkalmat és menjen még egy lépéssel előre a megnyilt pályán.

A rendelet, melyben a copernicusi világrendszer hirdetése, tanítása, védelmezése meg volt tiltva, ólomként függött magasra törő szellemének szárnyain.

VIII. Orbántól várta Galilei e rendelet visszavonását. Személyesen fáradozott Rómába. Itt a pápától a legnagyobb kitüntetésekkel fogadtatott ugyan; de tulajdonképeni czélját azért még sem érhette el. A pápa kitérőleg felelt, ha Galilei az említett rendeletét érintette; sőt elég világosan értésére adta, hogy bármennyire számíthat továbbra is az ő személyes elismerésére és pártolására, a tiltó rendelet megsemmisítéséről szó sem lehet.

Jóllehet ezzel Galileinek egy nagy reménye meghiusult, még sem csüggedt el egészen. Elhatározta, hogy sokévi fáradozásának eredményeit, tiszta meggyőződéstől áthatott gondolkodásának gyümölcsét a világ elé fogja bocsátani, hogy az igazságot hirdetni fogja minden áron.

1630-ban készült el «Dialogi» című műve, melyben a ptole-

maeusi és a copernicusi világrendszer összehasonlíttatnak egymással. Három személy között folyt beszélgetés alakjában történik ez. A három személy ketteje Sagredo és Salviati; ezekben volt kedvelt tanítványait örökíté meg a szerző, a harmadik, Simplicius, ki a ptolemaeusi rendszer védője; erről nem tudni, kit értett alatta Galilei. Amint előrelátható volt, Simplicius volt a vesztes a vitában.

Hogy magát a támadások ellen biztosítsa, Galilei Rómába ment és munkáját czenzurának vetette alá. Sokféle hányatás után, ezer ügygyel bajjal, előkelő barátjai közbenjárása folytán, csakugyan sikerült neki végre a kinyomatási engedelmet elnyerni. Az engedelem ugyan csak Rómára szólt, de minthogy a kéziraton még egyet-mást kellett javítania és kiegészítenie, nem nyomtatta azt mindjárt Rómában, hanem visszavitte magával Flórenczbe, hogy ott teljesen elkészítse. 1631-ben Flórenczben nagy dühhel kitört a pestis és mivel így a kéziratot Rómába nem volt szabad elküldenie, Flórenczben nyomatta azt, miután alávetette magát az ottani inkvizició czenzurájának is, mely természetesen sokkal engedékenyebb volt, mint a római.

A tetszés riadala, melylyel a korszakalkotó könyv minden független szellem által fogadtatott, rendkívüli volt és csak azon elkeseredéssel és megdöbbenéssel mérkőzhetett meg, melyet a Dialogi a tudomány ósdi pártjánál keltett. Itália tudósvilága két nagy, ellenséges táborra szakadt. Itt Ptolemaeus — ott Copernicus Galilei! Itt a tudatos haladás, az igazság felismerése, önálló, szabad gondolkodás és buvárkodás — ott a vak előitélet, az antik iskolához való szilárd, hagyományos ragaszkodás.

Fájdalom, ez utóbbi párt, számra nézve, sokkal nagyobb volt az előbbinél!

Galilei egy ideig nyugton élvezte a fényes siker fölötti örömöt és megélegedést. Tudós barátjai és hívei, mint Fra Bonaventura Cavalieri, Giovan Batista Baliani, P. Castelli, Fra Fulgenzio Micauzio, Alfonso Antonini, Campanella és mások ismételten egész lelkesedéssel nyilatkoztak a nagyszerű mű fölött; egyikök sem sejtette, hogy e könyv mennyire fogja már agg, folyton gyengélkedő szerzőjének utolsó napjait elkeseríteni, Galilei maga legkevésbbé.

Ő ugyan a legmakacsabb támadásokra is el volt készülve tudós ellenségei részéről; de az egyház üldözései ellen pápai jóakarója révén biztosítottnak vélte magát. Csalatkozott.

A jezsuiták Galileinek esküdt ellenségei voltak; dühök bőszültségét még növelte a pápának Galileihez való jó indulata. Ez utóbbi emelkedett, mint hatalmas gát, ellenségök vesztére irányzott terveik valósítása elé, és e gát eltávolítása czéljából nem riadtak vissza a legaljasabb eszközöktől sem.

A pápát leggyengébb oldalán fogták: személyes hiuságánál és mértéktelen uralkodási vágyánál. Elhitették vele, hogy *Galilei Dialogi czímű munkájában az együgyű és kigúnyolt Simplicius senki egyéb, mint maga VIII. Orbán pápa.*

Elérték czéljokat.

A pápa nem sokat feszegette a dolgot, nem vizsgálta a felhozott vád alaposságát, ő merényletet látott egyszerre méltósága ellen, hiusága meg volt sértve és haragra lobbant «az áruló ellen, ki könnyenhivőségével és jóságával így tudott visszaélni.»

Nem sokára Galilei egén az első villám czikázott keresztül. A pápa egy gyülekezetet hívott egybe, melynek feladata volt, Galilei könyvét szigorúan megvizsgálni és azután arról véleményt mondani. A gyülekezet tagjai — csupa bibornok, theologus és mathematikus — mind megannyian a vádlottnak szenvedélyes ellenségei voltak. Köztük volt a pisai tanár, Chiaramonti is, kinek műveit egyizben nagyon szatirikusan bírálta meg Galilei és a ki e miatt az utóbbit halálosan gyűlölte.

Ily fajta bírák nyilatkozata előre látható volt. Ez akkép hangzott, *hogy a felterjesztett mű szerzője a szt. Officziumnak 16 év előtt adott rendeletét, mely a copernicusi rendszer tanítását tiltotta, megszegte, hogy továbbá a könyv egészben véve a legveszélyesebb támadás a biblia és a szt. vallás ellen, végre hogy maga a szerző az inkviziczió elé idéztessék.*

Eszerint Galilei 1632. november havában megkapta a parancsolatot, hogy az említett törvényszék előtt megjelenjék. E parancsolat rendkívüli benyomást gyakorolt reá. Az idézés egészen váratlanul jött és őt teljesen előkészületlenül találta. Még alig üdült fel

súlyos szembetegségéből, mely őt hónapokig minden foglalkozástól távol tartotta; különben is ő, a testileg gyengélkedő, csaknem 70 éves agg, — most, a pestis közepette, mely másodszor tört ki megújult erővel, — hogyan menjen Rómába, s hogyan igazolja magát oly törvényszék előtt, melytől csak a legrosszabbat várhatta! Természetesnek fogjuk találni, hogy ily körülmények közt visszaborzadt a teendő utnak még gondolatától is.

Ezen időből fenmaradt levelezésében hiven visszatükröződik borongó, szorongattatott lelke, mely kinosan feljajdult és elátkozta az időt, melyet buvárkodásokra fordított. Egészségi állapotáról egy, három orvos által aláirt, jegyzőkönyv tanuskodik, mely így hangzik:

«Mi alúlirott orvosok bizonyítjuk, hogy Galilei Galileo urat megvizsgáltuk, és őt oly állapotban találtuk, melyből az következtethető, hogy életereje meg van támadva és ez agg korban nagyon el van gyengülve. Említett állapot gyakori szédülési rohamok, hipochondrikus mélaság, álmatlanság és rohamos testi kórnak következménye, mint ez különben mások által is igazolható. Ezenkívül még egy súlyos bélsérvet és a hashártya megsérülését konstatáltuk. Mindez figyelembe veendő, mert itt a legcsekélyebb ok is életveszélyt vonhat maga után. Aláírták stb.»

Rómában kérlelhetetlenek maradtak. Maga II. Ferdinánd közbenjárása sem használt. 1633. jan. 20-ikán Galilei útra kelt.

Elitéltetése előtt korántsem részesült oly mostoha bánásmódban, mint ezt néhányan állítják; sőt, ellenkezőleg, még most is kitünően bántak vele.

A népszellem rendesen nem elégszik meg a történeti tényekkel; képzelete rendkívüli eseményekben felkarolt hősét mondákkal és legendákkal veszi körül. Ilyen legendák szerint Galilei már perének tartama alatt is az inkvizició börtöneiben sinlődik; birái elé hozva, büszkén védi a kettős földmozgás tanát; most a szt. Officzium hóhérai a kínpadra hurczolják; de még itt is fentartja állítását, míg túlságos fájdalmak kicsikarják belőle azon igéretet, hogy a copernicusi rendszerről le fog mondani; midőn kificzamított és töredezett tagjai megengedik, újolag a nagy szt. gyülekezet elé

hurczoltatik és itt, bűnbánó ruhában, térdelve, néma dühvel szivében, elátkozza régi tanát. — Majd fölemelkedik, nem uralkodhatik többé felizgatott szenvedélye felett, lábával nagyot toppant a földre és ki mondja a híres szót: «E pur si muove!» — És mégis mozog (a föld)! — Erre ismét a szörnyű törvényszék sötét börtöneibe vetik és itt galádul megfosztják szeme fényétől...

Ez csak hagyomány; a valóságban nem így álltak a dolgok. Galilei mintegy két hónapig lakhatott a toskanai követnél, ezután az inkvizicció palotájában rendeltek számára butorozott szobákat; még azt is megengedték, hogy a Villa Medici kertjeiben féligzárt hintóban kocsikázhasson. De a fődologban kérlelhetetlenek voltak birái. Junius 22-ikén törvényszék elé idézték, hogy ítéletet mondjanak fölötte. Egész napon és a reá következő éjen át ott tartották az inkvizicció helyiségeiben és más nap reggel az Alla Minerva domonkos-klastromba vitték. Itt az inkvizicció tagjainak egy gyülekezete azt követelte tőle, hogy — a hetvenéves, beteg agg — puszta ingben állva, elátkozza eretnek tanát. Tudvalevőleg Galilei engedett a gyalázatos felszólításnak. Hogy mi bírta őt erre, nem tudni, minthogy, a kiátkozással való fényegetés mellett, örök hallgatást parancsoltak neki arról, mit ez utóbbi időben az inkvizicció palotájában tapasztalt. Nem bizonyítható be, hogy kinpadra hurczolták volna; lehet, hogy csak fenyegették vele.

Miután Galilei állításairól lemondott, ítéletet mondtak fölötte. Ennek értelmében börtönben marasztalták és meghagyták neki, hogy három éven át hetenként egyszer imádkozza el a bűnbánók hét zsoltárát. Ezenkívül munkája szigorúan eltiltatott.

A bebörtönzéssel természetesen nem vették a dolgot oly komolyan; ellenkezőleg ezt nem sokára házi fogságra változtatták át, sőt később csak annyiból állott letartóztatása, hogy a sienai nagypüspök palotájában kellett laknia, de az inkvizicció folytonos őrizete alatt.

Egy év múlva a pápa megengedte Galileinek, hogy saját villájában lakhassék, csakhogy zenei, tudományos társaságokban, lakomákban vagy nagyobb mulatságokban részt vennie nem volt szabad.

A nyert engedély folytán tehát a Flórencz melletti Villa Bellosguardo-jába ment, majd innen Arczetribe, hol élete végeig tartózkodott.

A pápai tilalom, mely őt minden nagyobb mulatságtól távol tartotta, egészen fölösleges volt; Galilei úgy sem kivánkozott utána. Testileg-lelkileg megtörve, csak nyugalmat keresett a fáradt, megtört agg. Hogy csak sírjában találta meg azt!

1637-ben szeme, mely oly mélyen tudott behatni a teremtés titkaiba, elsötétedett; a hályog teljesen megfosztotta fényétől. Más bajai is egyre gyarapodtak: mélaság, búskomorság, álmatlanság és testi fájdalmak keserítették el életének utolsó napjait. Hallását is elvesztette és így látszólag csak még élő halottként sinlődött az arczetrii remete. Sötét és néma volt előtte most a természet.

De hatalmas géniusa még most is csodálatos módon nyilatkozott. Ha fájdalmai csak egy kissé enyhültek, tündöklő szelleme ismét magasan szárnyalt. Ez időbeli tudományos elmélkedéseit tollba mondotta a folyton körülötte levő Viviani nevű tanítványának. Egy más, hiressé vált tanítványa, Toricelli, az ingakisérleteket folytatta Galilei tanai értelmében és tovább fejtette azon törvényeket, melyekkel ez utóbbi a lengő mozgásoknak alapját megvetette.

1642. jan. 8-ikán, hű tanítványai karjain, az örök nyugalom helyére tért az üldözött, testben-lélekben megtört aggastyán, hogy halhatatlan szelleme a nagyok legnagyobbjainak pantheonjában foglalhasson helyet.

Bein Károly.

A BUDAPESTI AMFITHEÁTRUM.

Azt mondják, hogy Verona városának nagyon sok a látogatója s az Olaszországba utazó amerikai, angol, franczia, magyar és német touristák jó nagy része Veronát is a látni méltó városok közé jegyzi; de azt is mondja Pulszky Ferencz, hogy e látogatóknak tizedrésze sem menne oda, ha nem volna Veronának egy híres amfitheátruma. No n ár most a mi fővárosunknak is van egy valóban érdekes *amfitheátruma*, remélhető tehát, hogy az európai touristáknak egy nagy része csak azért is eljön hozzánk, hogy e római emlékünk 1600 éves romjait szemtől szembe láthassa. De mielőtt tovább mennénk, meg kell futólag említenünk, hogy a mai Magyarország területén a régi nagy római birodalomnak két szép tartománya volt. Az egyik *Dáczia*, mely ott feküdt, hol ma Erdély és szomszédos vidékei terülnek el; a másik *Pannonia*, mely a mai Dunán túl fekvő részt foglalta magába. A kettő közt és felfelé különböző barbár népek laktak. Ennek a Pannoniának, mikor egészen meghodították, fővárosa volt *Aquincum*, mely ott feküdt, a hol most Ó-Buda városrész fekszik s még azon felül jó tova csaknem azon helyig, hol most Torma Károly egyetemi tanár úr az amfitheátrumot feltalálta; jó nagy térség a Dunától befelé, csaknem a hegyek aljáig. Szép nagy város volt ez előtt 1700 esztendővel! Lehetett 100,000 ezer lakosa, szép forumai, azaz piaczai, számos kisebb és nagyobb temploma, fürdői, színháza, hol komédiakat és tragédiákat játszhattak és *amfitheátruma*, melynek alsó részét néhol 10—18 lábnyi magasra most ásták ki és takarták fel XV—XVI. száz éves romok alól. Volt szép nagy vára, hol a lovas és gyalogkatonaság meg a főparancsnok lakott, s volt kisebb vára, túl a Dunán, Uj-Pesten alól melyet két év előtt ástak ki, voltak csinos

magánlakásai, kertei, szóval élénk, virágzó gyarmata lehetett az akkor oly hatalmas *Rómának*, úgy hogy magok a római polgárok is költöztek ide.

De persze nem kell *Aquincumot* még is oly fényes, oly elegáns, márványos városnak képzelni mint például Pompei volt, hol a leggazdagabb rómaiaknak voltak nyári lakásaik. — Általában számba kell venni az éghajlati különbséget, mert Alsó-Olaszországban úgy szólva soha sincs tél, tehát az építkezés is ahoz van alkalmazva. Itt pedig erős, tartós telek szoktak járni s így bizonyosan itt nem volt annyi szellős, pavillonforma ház mint a romavidéki városokban, habár az oszlopsoros veránda nyomai már az ujpesti váracskában mutatkoztak. Aztán Pannonia távoli tartomány volt, tehát nem lehetett benne oly sok gazdag ember, oly sok előkelő patricius, oly sok jeles művész, építő mint Rómában, mely akkor a világ ura volt és a hozzá közel fekvő itáliai tartományokban.

Úgy építettek Aquincumban, hogy a római formákat, a római épületek tervezetét, a mennyire lehetett, megtartották; de az anyag nem volt oly finom s a kivitel nem volt oly szabatos, kissé barbár volt.

De másfelől ha látjuk, hogy mily hatalmas utakat, vízvezetékeket építettek, hogy még most, közel 2000 év mulva is, látjuk nyomaikon a hatalmas állam kezét, ha megnézzük a Flórián-téren (Ó-Budán) azt a melegítő helyet, hogy milyen szépen faragott kis oszlopokból áll, ha eszünkbe jut, hogy a hajógyári szigeten mily szép mozaik-részleteket találtunk Römer Flóris vezetése mellett csak ez előtt 15 évvel is, s ha meggondoljuk, hogy Aquincumnak nagy s részben római közönsége volt és hogy mindig nagy számú katonaságot kelle tartani, melynek mulattatásáról és kényelméről az államnak kellett gondoskodni: mégis-mégis csak azt következtethetjük, hogy szép városnak kellett lenni annak az Aquincumnak.

Mintha már az egész várost feltakarva látnám s aztán az alapfalakra újra felépíti képzeletem a pompás palotákat... Ott a császárfürdő körül, hol az áldott meleg víz akkor is oly bőven ömlött mint ma, egész sereg polgár és polgárnő tanyáz. Az uri nép pompás ívezetek alatt márvány kádakban fürdik, a nép más órában

nagy közfürdőkben. A szolgálatot urak és urhölgyek mellett szárazon és vizen rabszolgák végzik. Az uton katonák vonulnak el sipokkal és trombitákkal zenélve. A városház előtt, épen ott, hol most Ó-Buda városrész végződik, peres emberek veszekednek; két erőszakos római nehány aprószemű barbárt vádolt be, hogy a gabonával s a dióval, mogyoróval megcsalták. Tovább Diána templománál ifju szűz leányok lesütött szemekkel álldogálnak, észrevétlen sohajtozván. Az utczán sétál a varga s minden elmenőnek a lábát nézi. A rézművesek nagy lármával verik az üstök oldalát, az ezüstművesnél az első legények egy gyönyörű tripost kalapálnak, a borbély *Sosimus* úrfi haját fodorítja s megkeni illatos olajjal. Amott a három csurgónál megereszték a vízvezetéket, gyerekek és rabszolgák sietnek karcsú, edényeikkel hogy a kiszabott idő alatt megtölthessék. Balról az udvarról valami bolondos poetát kergetnek ki, fején koszorú, vallán rongyos tóga, kezében három kis darab elsárgult pergament, kiábálva dicsérgeti s árulgatja verseit, szemeiben a csendes őrültség nyomai láthatók... Midőn a nap bizonyos pontig ér, az egész város elpihen, aztán egyszerre mozgás támad, nyugat felé tart mindenki — kétkerekű taligán vagy hordozószéken a gazdag és ven, gyalog az ifjú s a szegény. Elérkezvén a tájra, hol most a Krempl-malom van — talán át is eresztették a vár kis kapuin az egész tömeget — balra egy temérdek nagy épület áll; pirosra festett, sárgával, kékkel, feketével és fehérrel tarkított fala van 40 láb magas, azonfelül hegyesen álló cserép fedélzete, a nép oda ér a keleti kapuhoz s ott pénzzel vesz egy cserép, vagy, ha első helyen akar ülni s van módja, egy elefántcsont-jegyecskét vagy felmutatja ha már ingyen kapott a hatóságtól s bemegy mulatni *az amfitheátrumba*. Ó a nép Rómában és a gyarmatokban, akkor és most, örökön-örökké és egyformán szereti az amfitheátrum (azaz a czirkusz) mulatságait, főként ha ingyen adják. Begyül a sok ember, 10—12 ezer s körűlülik az egész tért, melyet hoszszúdad körben 6—8 láb magas, faragott kőből rakott párkányos fal vesz körül; van lárma, zaj, az alsó körben ülnek az urak, kőüléseikre gyapjuvánkost tesznek s beszélnek hangosan. A felsőbb körben pedig ül a nép, a gyerekek pogácsát majszolnak, almákat csemcsegnek, az

ifjak diót törnek s virágot tüznek fülök mellé. Van zaj, nyüzsgés, kiáltozás, veszekedés, lárma, taszigálódás, végre valahogy rendbe jönek. A középre valami jókedvű bolond kiáll és mondja, hogy miből fog állani az egész mulatság. Erre aztán megjelen két városi urfi, az egyik kék, a másik piros kétkerekű taligával, mindenikbe két ló van fogva, sörényük, farkok szines szalagokkal czifrázva; szekerén mindkettő áll s úgy igazgatja lovait, a ki hamarább teszi a 12 fordulást, azé a győzelem s kap egy pávát és egy koszorút. — Azután előáll olajjal kenve s néhol homokkal hintve két meztelen ember és birkóznak — — ekkor már bömböl a medve, üvölt a farkas, ezeket is szép számban beeresztik aztán, hadd verekedjenek. Majd jönnek a bohóczok, arczuk fehérre, hajuk veresre festve, aztán csapat katonák, kik harczra kellnek; van tányérdobás, lándzsahajtás és ki tudja még mi; hanem aztán be áll az est, a nép nevetve, zajongva szétoszlik, haza megy, lefekszik és álmodik, ... álmodik édesen, balsejtelemmel s megálmodja, hogy minden, minden a mit elbeszéltünk, elmulik, rom lesz s úgy a maga romjaiban nehéz föld rétegek alá temetve 1600 évig fog pihenni; míg egy későn, tán utoljára eljövendő nemzet ide telepszik s egy-két tudós fia felássa a földrétegeket, hogy ismét meglássuk a nagy város — a szép római gyarmat egykori falait...

De hová ragadnak képzelődésem szárnyai, összekötik a való és álméletet, pedig ez az egész aquincumi história is olyan meseszerű. Való s még is mintha csak álom volna. Mert hiszen csodálatos az, hogy csak pár hónap előtt kavicsos, meszes halmokat, egyenetlen térhelyeket, elcsigázott nádszálakat, egy pár kökénybokrot, vizes réteket, hitvány szántóföldecskéket látott a jövő menő nép, ha a Krempl-malomnál a másik oldalra tekintett; most, mintha csak kisértő szellemek varázsolták volna oda, egy óriási épület kitisztított falait látjuk ott. Ki törődött pár hónap előtt Pannoniával, Aquincummal, az amfitheátrummal, az egykor pompás vidékkel, várossal és ki a hunnokkal, kik mind e kulturát elseperték? bizonynyal senki, senki...

De nem, igazságtalanok lennénk, ha meg nem mondanók, hogy *Schönwisner* a mult század végén, *Németh* e század elején, a

korunkban élők között Vásárhelyi és Zsigmondi mérnökök, Römer Flóris, legnépszerűbb szaktudósunk, Henszlmann Imre s mások évek óta fogalkoznak Aquincum keresésével, meghatározásával, igen, azokkal az egyes pontokkal, mik egy vagy más okból feltüntek, felszínre kerültek. Legujabban Salamon Ferencz Budapest története című munkája I. kötetében legtüzetesebben s legalaposabban foglalkozott *Aquincum* leirásával.

Vitatkozások támadtak, hogy hol s pontosan meghatározva mekkora területen feküdt a város; hol feküdt a vár, hol a templo mok, fürdők stb., és hogy ez a halom, az az orom mit fedez, templomot-e, várat-e vagy más minő épületet?

A vitákat Torma Károly zárta be, mondván: „*Ne folytassunk meddő vitákat, nézzük meg, mi van a romok alatt, ássunk!*“ Erre helyest kiáltott az egész tudós társaság — azaz a műemlékekre felügyelő országos bizottság. Trefort miniszter úr ő Excja pedig, meghallván hirét e dolognak, pénzt utalványozott a munkára. Az anyagi ügyek vezetése Havas Sándor urra bizatott, az ásatás tervezete és kivitele Torma Károlyra, ki szeptember hó második felében 50 munkással hozzá fogott a munkához s november első hetében egy időre be is végezte, kiásatván a szép amfitheátrumak épen felét, de nem a szebb felét, azt majd csak tavaszszal fogja napfényre hozni. A mint gondolni lehetett, az ásatás alkalmával más dolgok is kerültek elő, u. m. Nemesis oltára, szobrának romjai, 50—60 darab római pénz, csontok, cserepek, téglák, feliratos kövek stb. — De ne várja tőlem e lapok kedves olvasója, hogy én akár az amfitheátrumnak, akár ezeknek szakszerű leirását adjam, a mint eddigi szavaimból is méltóztatott észre venni, én ehhez nem tudok, nem vagyok én római régész, *csak szenvedélyes kedvelője fővárosunk ez uj diszének, a magyar tudományos kutatás e szép eredményének.* — A mióta ásni kezdtek csaknem minden nap megnéztem a munkát s ott hallottam a szaktudósoktól egyet-mást és képzeltem a többit, a miket ide leirtam. Ott mondta *Bodola* úr, fővárosunk egyik elsőrangú mérnöke, ki Olaszországban sok évet töltött s minden amfitheátrumot látott, hogy a miénknek tervezete szép és szabályszerű, kivitele barbár ugyan, de ép ezért igen érdekes speczialitásokkal bir.

Ott hallottam, hogy tavaszszal nemcsak egészen kiássák, de ki is tisztítják az egész belső tért, a falakat bevonják czémentes vakolattal, hogy az idő viszontagságaitól megvédjék, fákat ültetnek az egész körül, virág és gyepágyakat rendeznek a fák közé, szóval parkirozzák, egy pár csinos nyári vendéglőt, tánczteremet építenek, a Krempel-malom mellé elegans fürdőt emelnek s így a fővárosnak egy pompás uj mulató helyet alkotnak, kissebb-nagyobb képes munkákat adnak ki, melyekből olvassuk, hogy kik és mikor építették *Aquincumot*, meddig állott fen, mikor és kik pusztították el stb.? Ezeket a magyar tudósok lassanként mind felderítik; kormányunk és fővárosunk itt-ott egy-egy szép városrészt, templomot vagy valami más érdekes helyet ásat ki és tisztíttat meg, hogy csupa gyönyörűség lesz oda sétálni e helyre, melynek klasziczitása ide csalogatja s ki fogja elégíteni Európa minden jóravaló touristáját. Tisztelt olvasó! be is végzem soraimat azzal a forró óhajtással, hogy az aquincumi vagyis a budapesti amfitheátrum mellett tartandó legelső tánczvigalomban mindnyájan együtt járhassuk el a jó-kedvű — kállai kettőst.

Deák Farkas.

A FEHÉRNEMŰEK POLYCHROM-HÍMZÉSÉRŐL.

Mióta a hazai háziműipart, mely egy időtől fogva meglehetős elhanyagoltság terhe alatt nyög, nemcsak tovább fejleszteni, de terjeszteni is iparkodnak az arra hivatott szakkörök: a háztartási czélokra szánt czikkek, u. m. bútorok, szövetek, hímzések stb. megválasztásában több érzékkel, ha nem is egészen kifejlett, de mindenesetre megtisztult ízléssel járnak el. — Az iparművészeti múzeum gazdag gyüjteménye, könyvtára és rajzkészlete elegendő mintát szolgáltat a fővárosi műiparosoknak. A bútor-, szövet- és fehérneműtárakban, az ötvösök, vasöntők, bronzmívesek stb. müiparosok készletei közt ott találjuk a tuczat munkák mellett a bizonyos stylszerűséggel alkotott darabokat, melyek artisztikus műérzékkel vannak alkotva, tervezve és kidolgozva.

Ezen örvendetes jelenséghez számítható, a szó szoros értelmében vett házi műipar termékeinek azon neme is, mely a hölgyvilágnak mindenkor kellemes foglalkozása volt, értjük a *hímzést*. Fölösleges, történeti adatokkal, pl. Gizella királynéra hivatkozva, bizonyítgatunk azt, miszerént nyolcz századdal ezelőtt is a magasrangú hölgyek szenvedélylyel forgatták a hímzőtűt, valamint hogy ma ennek ügyessége a nővilág közkincsévé vált: mert e lapok szíves olvasói legjobban tudják, hogy a hímzés elemeire a lányt legtöbb esetben az édes anya, őt pedig a nagy anya tanítá, míg nem az iskolázás a házi ipart, a *műipar* fokára emelte. Az is köztudomású dolog, hogy a hímzés művészete aránylag legtöbb nemzeti sajátságot, mondhatni *jelleget* őrizett meg. Ez okból igen szivesen vonzódunk oly mintákhoz, melyek tulipánokkal ékesek, azon színhangulatú kompozicziókhoz, melyek a nemzet ölében, az idegen befolyástól lehetőleg menten, nemzeti irányban fejlődtek az

erdélyiek katrinczáin és remek zománczos ötvös művein egyaránt. A kormány iparkodott segíteni ezen a téren a házi műiparral foglalkozó honleányoknak, midőn «A magyar házi ipar diszítményei» czímmel, Fischbach Frigyes tanár színes rajzaiból egy költséges kötetet adott ki Pulszky Károly magyarázó szövege kiséretében. Csak az a kár, hogy e díszműben igen kevés magyar anyag, sokkal több oláh, illyr, sokácz, tót és osztyák minta van fölvéve: más szóval, a mű zöme *magyarországi*, de nem *magyar* házi ipartermékekből áll. A kik a Zsolnay Teréz k. a. által egybegyüjtött értékes és gazdag hímzési készletet a m. tud. akademia termében kiállítva látták, tudni fogják, míly sok anyag létezik még szerteszórtan hazánkban, mely anyagnak a szóban levő gyüjtemény csak töredéket képezheti.

Ezen, nemzeti jelleget, rajz és színezés tekintetében magyar felfogást és sajátságokat feltűntető mintákat, épen a tizenkettedik órában, még idején, nehogy külföldre vándoroljanak, gyűjtik a hazai műkedvelők. A fővárosi régiség árúsok kirakatai rőfszámra vannak telve a szebbnél-szebb régi színes mintákkal diszített lepedő szálakkal, vánkoshajakkal, ingvállakkal, katrinczákkal, holott alig 2—3 évvel ezelőtt még érdeklődés sem mutatkozott a közönség körében ily nemű tárgyak iránt. E gyüjtési kedv mellett konstatálhatjuk egyuttal a régi minták *gyakorlati felkarolását* is hazai nőnevelő szakintézeteinkben úgy, mint a magán családok dolgozó szobáiban. A fehérneműeket polychrom selyemmel vagy czérnával kivarrni csak pár év leforgása alatt divattá lőn. E divatot — a sok egyéb félszeg pipere-divatok között — csak dicsérhetjük. A szemrontó, s a mellett unalmasan egyhangú fehérhímzés helyét sokkal méltóbban töltheti ki a polychrom-hímzés, kivált ha meggondoljuk, hogy nemzeti mintáink föntartása ez úton eszközölhető legrövidebben, sőt — ami igen természetes dolog — a rajzok és szinezési módok, folytonos gyakorlat által tovább is fejleszthetők.

Nincs szándékunkban ezúttal a fehérneműek polychrom-hímzéséről általánosságban mozogva, szólanunk. Megtették ezt már mások. Csupán egy különös neméről, mely e sorok írójának tanulmányi körébe vág, akarunk röviden szólani, annál is inkább, mert

e lapok hasábjain — tudtunkkal — még nem emlékeztek róla. — Értjük az *egyházi fehérneműek* polychrom-hímzését, mely irányban már az első lépések meg vannak téve, de annak minél tágabb körben való elterjedését egyedül a hölgyektől várhatni.

A ki mai napság templomainkban megfordúl s ott az egyházi öltönyöket, azok szabását, alakját, diszítését, szóval egész kiállításukat figyelmére méltatja: a fehérneműekhez fölhasznált csipkék mintáiban, anyagában nemcsak a modern gyáripar vívmányait, de részben a divat szeszélyeit is fölismerheti. Igen egyszerű oka van ennek. A kereskedésekben egy és ugyanazon végből metszik le a csipkéket az egyházi és a világi öltözetek számára. — Pedig ami a világi czélú öltözeteknél igen helyén van, nem egyuttal az egyházi ruhákon, mely utóbbiak vallási szertartásokra szolgálván, e czélra elkülönítetteknek kell lenniök meghatározott anyaguk és alakjok, szabásuk és mintáik által is amazoktól.

Nem így volt ez hajdan! Nevezetesen — miután épen erről szólunk — a fehérneműek csipkéi helyett, melyek csak a XVII. században a franczia divat hullámcsapásaival hatoltak be az udvari abbék révén a templom szentélyébe, a vászon polychrom-hímzéssel volt diszítve, még pedig az egyházi műstylnek megfelelő módon. Az u. n. románstyl korszakában (hazánkban az árpádházi királyok alatt) jelvények gyanánt szerepelt stylizált állat-alakzatok, mértani alakok, vallásos symbolumok stb. voltak színes selyem öltésekkel kivarrva részint külön szélesebb vagy keskenyebb szalagon, melyet *parura*-nak, vagy *plaga*-nák neveznek a műtörténeti okmányok. A XIII. század második felétől kezdve, mintegy a XV. század közepéig, a csúcsíves műstyl szellemének megfelelőleg, architektonikus diszítmények (Arkádok, fialák stb.) között és mennyezetek alatt, az apostolok és szentek állóalakjai vagy mellképei, az evangelisták jelvényei stb. használtattak, föl, jobbára közvetlenül a vászonra hímezve, hogy ez által a tiszta fehér, egyhangú hatású vászon az egyház szabványainak korlátai között élénkké varázsoltassék át a hímzés polychrom öltéseivel. Hogy e diszítési mód sokkal inkább felel meg nemcsak a vallásos, de a gyakorlati czélnak is, mint a profán szövésű, mosás alkalmával könnyen rongyollódó csipkék,

fölösleges bizonyítgatnunk. Annál kevésbbé szükséges ajálgatnunk előnyeit azoknak, kik némi szín- és műérzékkel dicsekedhetnek. — Mégis — sajnálatos eredmény — kath. templomainkban oly nehezen tudja fölküzdeni magát a divat által kiszorított e műirány, daczára összes előnyeinek, sőt a hason alkotásoknak már-már a köznapi életbe való elterjedésének is. Kérdezhetné valaki, ugyan mi lehet ennek az oka? Mi az oka, hogy a régiségében, vallásos ihletű mintáiban létjogot biró polychrom-hímzés oly nehezen tör útat magának? Nem a fönálló hímző iskolák, — minő pl. a besztercebányai püspöki nőikézimunka-iskola, melyet *Ipolyi Arnold* püspök saját költségén rendezett be — csekély száma, hanem a kompetens egyének apathiája, vagy helylyel-közzel tudatlansága a fő ok. Térjünk át tehát e kompetens egyénekre, a kiktől első sorban várható az ügy méltó fölkarolása.

A szakértelem és ízlés bizonyos fokát mindenekelőtt a papság tagjaitól kívánhatjuk meg, kik a *tanító-egyházat* megillető módon csak akkor járhatnak el helyesen a templomi szerelvények beszerzése körül, ha a különféle stylekről, azok műtörténeti fejlődéséről van legalább annyi fogalmuk, a mennyi elkerülhetetlenül épen szükséges. Egy évtizeddel ezelőtt nagyon kétségbeejtő helyzetben volt az egyházi művészetek ügye. Alig néhány tudós szobájában találtak menedékre ama tanulmányok, melyek minden papnak hivatásszerű foglalkozását képezni vannak rendelve. Csak legújabban jutottunk odáig, hogy a tudomány-egyetemen és a vidéki papnevelő intézetekben a fiatal leviták hallanak valamint az egyházi műarchæologiáról, művészeti ágakról, stylekről s látnak rajzokban, fényképekben, sőt eredeti vagy másolt példányokban is mintákat, melyek bizonyos ízléssel készülték. Ily formán tehát, az újabb nemzedék tért foglalásával, lassankint várhatunk a papság körében e téren is helyes intézkedésekkel egybekapcsolt ízlés-változást.

Nagy hibát követnénk el akkor, midőn csak a kiképeztetése terén elfoglalt ifjú-papsággal törődnénk, s nem iparkodnánk a férfikoruk teljében levőknél elkövetni mindent, hogy egykori tanrendszerük hiányait pótoljuk. Mulasztás volna ez a szóban levő egyének és az ügy iránt, mely annál később, és a küzdés fárasztó

fázisai között juthatna így diadalra. A lelkészkedő papság tagjaira, czélszerű illusztrált kiadványok által lehet hatni. És ezt nem is mulasztjuk el. Az egyházi művészetekről szóló művek, monografiák és kézikönyvek elegendő mennyiségben forognak már közkézen, de sőt, hogy a merő elméleti irány mellett a gyakorlatiság szempontja se legyen kifeledve, e sorok irója ez évben egy folyóiratot alapított és indított meg „*Egyházművészeti lap*“ czímmel, melynek jótékony hatását már is észlelhetjük. Nem is említünk ezuttal többet, csak annyit, hogy e lap olvasói közül többen fordultak hozzánk tanácsért; az általunk bemutatott stylszerű rajzok szerént több megrendelés történt az ötvös művek és egyházi öltözetek gyárosainál. Mindezen örvendetes események alapján nem habozunk állítani, hogy a hazai, lelkesűlni tudó képzett papságon nem fog múlni a nemesebb egyházi ízlés terjesztése.

Hátra van a kompetens egyének közűl a számszerint, de hatáskörére nézve is hatalmasabb elem, a *közönség*. Hogy néha mily félszeg felfogással szokott készpénz gyanánt fizetni ezen elem, jól tudjuk mindnyájan. Az egyházi paramentumok sem képeznek kivételt előtte. Az egyéni szabad gondolkozás és a stylekhez nem kötött ú. n. ízlés lehető legtágasabb körben mozognak nála. A ki nemcsak a falusi, de a kisebb városi templomok belsejét, felszerelését ismeri, lépten-nyomon reá akad a közönség saját jószántából adományozott képek-, szalagok-, öltözetek- és egyéb tárgyakban állításunk argumentumaira. A jellemző «papucs-stylben» hímzett miseruhák, juhászingek módjára karélyosan kivagdalt és átlyuggatott mintáju hímzésekkel „*diszített*“ albák és rochetumok, valamint egyéb fehérneműek is nagy bőségben hirdetik a közönség műízlését. Vajmi ritkaságok a beszterczebányai műiskolából, vagy a döblingi apáczák intézetéből hazánkba tévedt polychrom-hímzésű fehérneműek, egyháziasabb szabású öltözetek! Ezen okvetetlen segíteni kell. Meggyőződésünk szerint épen jó idő jár erre most, midőn a háziiparszerüleg űzött polychrom-hímzés a fehérneműek diszítésére, egészséges régi minták szerént, a nagy közönségnél is kezd kelendő lenni. Gondoljuk csak meg, mily szép eredményeket mutathatnának föl az ú. n. „*Oltáregyletek*“, vagyis azon áhítatos

nők társulata, kik rangkülönbség nélkül, a templomi szerelvényeket saját kezű munkájukkal állítják össze, ha oly egyénekből volnának ezen egyletek alkotva, kik a stylszerű egyházi paramentumokhoz nemcsak érzékkel, de azok készítéséhez gyakorlati ügyességgel is birnak. Az oltáregyletek számára évenkint több ezer darab fehérnemű készül. Tekintélyes összeget tesz ki azon temérdek külföldi csipke ára, mely hazánkból minden évben csak e czélra kiszivárog. Ha a polychrom-hímzés, mely évszázadokkal ezelőtt egyházi paramentumainkon általánosan elterjedt volt, a női kézimunka-iskolákban ismét felkaroltatik: rövid idő alatt templomaink oly szép fehérneműekkel lesznek ellátva, mint pl. a beszterczebányai püspökéi, vagy a lébenyi, budapest-ferenczvárosi stb. egyházakéi. A szakiskolák tanítónőinek kezei között fekszik első sorban a polychrom-hímzés megkedveltetése; az intézetek falai közül vihetik a növendék-lánykák ez újdonságot a családi körbe, s taníthatják meg a gyermekek az anyát arra, mit ők nem tanulhattak még a nagy anyától meg. Így fog terjedni a jó ügy. S hogy ezt már fel is fogták a vezérszerepekre hivatottak közül, örömmel súghatom meg a t. olvasóknak, miszerént ott, honnét e lapoknak összeállítása kerül ki, már foglalkoznak a polychrom-hímzéssel a növendékek, mert az intézet igazgatója a beszterczebányai műiskola enemű termékeit a hely színén tanúlmányozta. A munkához szükséges minták beszerzése addig, míg hasonló tartalmú kiadványokkal hazai irodalmunkban is rendelkezhetünk, a külföldi könyvpiaczon, valamint az iparművészeti muzeumokban eszközölhető. — Esetleges megrendelések alkalmával ajánlhatjuk *Stornó Ferencz* stylszerű mintáit, melyek szerint legújabban az *alcsúthi* (Fehérm.) román-stylű templom számára is készültek polychrom-hímzetű fehérneműek az említett beszterczebányai szakintézetben, s ezen munkálatok — mint e sorok irója közvetlen forrásból értesült — Clotild főherczegasszony ő fensége tetszését és teljes megelégedését kinyerték.

Dr. Czobor Béla.

MIT TUDJANAK A KÉZIMUNKA-TANÍTÓNŐK?

Alig van nap, melyen a kézimunka-tanítónői vizsgálatra készülők — élőszóval vagy irásban — e kérdéssel ne fordulnának hozzánk: «Mit kell tudnom, hogy a vizsgálatot sikeresen letehessem?» S csak kivételesen teszik fel a kérdést ily alakban: «Mit kell tudnom, hogy sikeresen taníthassak?» Az első kérdés a kérdezőre, a második a tanítás eredményére fontos; megkisértem itt ez alkalommal mind a két kérdés megoldását.

Feleletül az első kérdésre csak a vall. és közokt. ügyi miniszter 1877. évi jul. 13-án 10998 sz. alatti «szabályrendeletének» idevonatkozó szakaszát kell idéznem, mely így szól: «17. §. Vizsgálatra lehet bocsátani oly nőket is, kik csupán munkamesternői képességi bizonyítványt akarnak nyerni.

Az ilyenek tartoznak egy albizottság előtt, melynek tagjai közt szakértő nőnek is kell lenni, a kötés, horgolás, hurkolás, színes hímzés, fehérnemű és felsőöltöny-szabás és varrásból, a foltozás különféle nemeiből, gyakorlati és ezek tanítási módszeréből szóbeli vizsgálatot adni.

Ezek mellett a magyar nyelv-fogalmazás-, számvetés- és a női-kézimunkához megkivántató rajzolásbeli általános képzettséget is ki kell mutatnia.»

Be kell vallanunk, hogy ez az utasítás nem biztos tájékoztató azokra nézve, kik a vizsgálatra saját erejükből akarnak készülni. Talán azzá válik, ha hozzáteszszük, hogy a vizsgálat módozataira nézve az eddigi gyakorlat a legtöbb tanítónő-képzőben a következő eljárást állapította meg:

A jelöltek készítenek mindenek előtt egy irásbeli dolgozatot, melynek tárgyát rendesen egy, a kézimunka-oktatás körébe vágó

kérdés képezi. E dolgozatból itéli meg a vizsgáló bizottság a jelöltnek nemcsak szakszerű képzettségét, de általános míveltségét is, a mennyiben a dolgozat szabatos nyelv- és mondattani szerkezete erre következtetni enged.

Az irásbeli dolgozat elkészítése után azon jelöltek, kik kielégítő irásbeli dolgozatot nyujtottak be, szóbeli vizsgálatra bocsáttatnak, melynek tárgyát a módszertan, magyar nyelvtan és számtan elemei képezik. Megkívánja a vizsgálóbizottság, hogy a jelölt módszertani ismeretei legalább oly terjedelműek legyenek, hogy az oktatásnak a gyermek természetéhez mért fokozatait megállapítani képes legyen, a fegyelemtartás eszközeit s az u. n. iskolai egészségtan főbb szabályait ismerje és alkalmazni tudja, végre, hogy a munkának erkölcsi nevelő hatását méltányolhassa. A nyelvtanból és számtanból legalább annyi ismeretet kell a jelöltnek bemutatnia, a mennyit a népiskola felsőbb osztályaiban elsajátíthat; ez teszi a munka-tanítónők általános képzettségének minimumát.

A gyakorlati vizsgálatnál tartozik a jelölt minden munkanemben az általa hozott, vagy a bizottság által eléje adott, kezdett munkán mutatni be ügyességét. Ez alatt gyakorlati ismereteire, a jó munkaanyag ismertető jeleire vonatkozó kérdéseket intéz a bizottság a jelölthöz.

Ezekből látható, hogy bizony az nagyon kevés a mit a munka-tanítónőnek tudni kell, s a ki csak némi elemi iskolai ismerettel s a kézimunkák készítésében középfokú ügyességgel bír, könnyen megszerezheti magának a munka-mesternői bizonyítványt. Meg is szerezték már sokan, de azért iskoláinkban a munkaoktatás még mindig csak teng, jeléül annak, hogy a fentebbi követelmények alapján kiállított munka-mesternői bizonyítványok csak a képesítettek kenyérkeresetére, de nem az oktatás sikerére nyujtanak biztosítékot.

Természetes, hogy a föntebbi, rendkívül csekély követelmény mellett sokan, kikben egy kis kéziügyességen kívül egy szemernyi arravalóság sem volt, a kézimunka-tanítóságot választották kenyérkeresetük forrásául, s épen csak kenyérkereseti forrásnak tekintették azt. Az ilyenek természetesen nem is emelkedhettek fel hivatá-

suk azon magaslatára, a melyen ezt a kérdést intézhették volna magukhoz: «Mit kell tennem, hogy sikeresen taníthassak?», mert fel sem ismerhették, hogy miben áll a kézimunkatanítás sikere.

Az igaz, hogy ahhoz, hogy valakit a kötés vagy hímzés mesterségére megtanítsunk, nem kell sok ismeret; megtaníthatjuk azt minden történelmi, eszthetikai, pedagogiai vagy nemzetgazdasági ismeret nélkül is; de az is igaz, hogy ezen és a többi itt fel nem sorolt ismeretek által szerezhető lelkiműveltség híjjával nem is taníthatunk egyebet a növendéknek a kézimunkák mechanikájánál, nem is fogjuk a munkaoktatás által a növendéknek sem erkölcsi erejét növelni, sem eszthetikai érzékét fejleszteni, és soha sem fogjuk a növendéket arra képesíteni, hogy a munkát oly nemes szórakozásnak tekintse, mely által családjára és háztartására nézve hasznossá válhatik. Pedig a munkaoktatásnak — ha ezt el nem érte — a legfényesebb látható eredmények mellett is csak külső, csak iskolai sikere van, s nem foly be üdvösen — mint kellene — a család, a nemzet életére.

Csak a ki ezt felfogni képes, a ki tudja, hogy a nő munkássága mily fontos tényezője a család anyagi jólétének, s a nő gyakorlatias és mégis eszthetikailag mívelt szelleme mily hatalmas emelője a család boldogságának, s a ki a munkaoktatás eredményét nem csupán a jól-rosszul elsajátított ügyesség, hanem a kifejlesztett erkölcsi tulajdonok szerint mérlegeli: csak az taníthatja sikeresen a kézimunkát.

Százszor is hangoztatjuk, hogy az iskola ne csak tanító, de nevelő hatással is bírjon; követeljük, hogy a tanító vegyen számba minden tényezőt, melylyel a leendő emberben a nemes emberi tulajdonokat fejlesztheti; majd az iskolai takarékpénztárak, majd a népkönyvtárak terjesztése által reméljük nemzetünket az anyagi és szellemi romlástól megóvni: s a nemzeti nevelés egy hatalmas tényezőjének, a nőnek legfontosabb nevelési eszközéről, a munkaoktatásról megfeledkezünk; a munkaoktatást elhanyagoljuk, lenézzük.

Ennek az iránynak, meg annak, hogy a munka-tanítónőktől oly igen csekély képzettséget követelünk, köszönhetjük azt, hogy

tehetségesebb tanítónőink a munkaoktatásra nem vállalkoznak, sőt ha néha a körülmények őket erre kényszerítik, e kényszerűség által képzettségüket s képességeiket lealázva látják. Holott a tanítónők a nevelésügynek alig tehetnek fontosabb szolgálatot, mintha ott, hol a férfi ereje akarva sem képes kellő sikert felmutatni, a munka-oktatás terén igyekeznek tehetségeiket, erejüket érvényesíteni. Tagadhatatlan azonban, hogy míg a kézimunka-tanítás az iskola tantárgyai között az utolsó helyet foglalja el, míg a kollegák a kézimunka-oktatóval félvállról beszélnek, mert *az csak munkát* tanít, addig a tanítónőkben is könnyen sérthető ambiczió nem engedi, hogy ők a munka-oktatás mellett valami szent lelkesüléssel buzogjanak.

Pedig akár az iskolákban felmutatott eredményből, akár azon hatásból ítéljük meg a munkaoktatás jelen állapotát, melyet az nálunk eddig a mindennapi életre gyakorolt, okvetlenül arra a következtetésre jutunk, hogy munka-oktatásunk terén bizonyos reformokra van szükségünk. Nem a tantervet kell megváltoztatnunk, nem is kötetekre menő módszertani utasítással látni el a tanítónőt, hanem azt a hiányzó szent lelkesülést kell a munkatanítókban felébreszteni, a mely csak magasabb lelki műveltség következménye, szóval: emelni kell a munkatanítónők képzettségének színvonalát. A munkatanítónak is uralkodnia kell szellemével és ismereteivel a gyermek szelleme fölött. — S ebből önkényt következik, hogy a «munkatanítók» és az «osztálytanítók» között létező szellemi rangfokozatnak meg kell szünnie. Mert ha arra, hogy a munkamesternői vizsgálatot letegye valaki, elég is, ha a miniszteri szabályrendelet által megkövetelt ismeretekkel bír, semmi esetre sem elég ez arra, hogy sikerrel taníthasson.

Ezek alapján azok számára, kik a tanítás érdekében kérdik, hogy mit kell tudniok, csak egy feleletünk lehet: tudniok kell mindent, a mi művelt nőkké, hivatásukat felfogó tanítónőkké képesíti őket; s ezenkívül birniok kell sok gyakorlati ügyességgel, melyekről a legközelebbi alkalommal emlékezünk meg.

Stetina Ilona.

KISFALUDY KÁROLY EMLÉKEZETE.

Gyulai Pál elnöki beszéde a Kisfaludy-Társaság 1880, november 21-én tartott XXXII. közgyűlésén.*

Tisztelt gyülekezet!

Ezelőtt félszázaddal, épen e napon, Pesten egy ifjú, még alig negyvenkétéves férfiú haldoklott. Bár régi nemes család sarja, de nem volt egyéb, mint magyar író. A Kisfaludy nevet rég ismerte a harczmező, a megyei zöld asztal, azonban országos hírre csak Sándor és Károly emelték. Mindkét testvért nagy tehetséggel áldotta meg az Isten, de nem egyenlő szerencsével. Sándor mint boldog férj és ünnepelt író élt ősei birtokán, Károly atyjától kitagadva, küzdve az élettel és önmagával, tévedve, csalódva bolygotta be a nagyvilágot, míg végre Pestre telepedett s mint festő és író tengette napjait. De lelki ereje nem hagyta el s rövid tíz év alatt az ország legtiszteltebb férfiai közé vívta fel magát. És ime, a midőn jobb sors derűlt reá, a midőn mint maga mondá, remélte, hogy életét szebben és a köznek több sikerrel szentelheti, egy lassan gyilkoló betegség végkép lesujtotta. A váczi-útcza egyik még ma is álló házának első emeletén virrasztottak mellette barátai, ugyanazon házban, honnan huszonöt évvel később Vörösmartyt kisértük a temetőbe. Toldy csak órákra távozott a beteg mellől, Vörösmarty és Bajza mindennap látogatták. Nem gyógyulását remélték többé, csak végperczeit enyhítették, csak halálát várták, mely nov 21-én délután harmadfél órakor be is következett. Halála híre felizgatta a fővárost és az országot. Széchenyi mélyen megindúlt, Kazinczy gyászfátyolt kötött kalapjára, a koporsót a főváros színe kisérte, oly nagy tömeg, a minőt Pest addig nem látott; a lapok gyásziratokkal teltek meg, a színtársulatok mindenütt előadásokkal üllötték meg emlékezetét, közadakozás emelte sírkövét, majd szobrát és végre barátai egy irodalmi társulatot, a Kisfaludy-társaságot, alapították, hogy legyen nevének élő emléke, küzdelmeinek folytatója és szellemi irányának oltára.

Honnan e szokatlan részvét a fővárosban, a mely addig alig vette észre a magyar írót? Honnan e fogékonyság az országban, mely mint Kölcsey mondá, Zrínyit a költőt el tudta feledni, mely Faludit, míg élt, nem ismerte, mely Révairól hallani sem akart, mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt? Korá-

* A Kisfaludy-Társaság f. hó 21-én rendkív. közgyűlést tartott s kegyeletes ünnepélylyel ülte meg azon költő halála napjának félszázados évfordulóját, kinek «elszálló szelleme által ihletve nehány jelesünk elhatározta, hogy együtt maradnak s hirdetni fogják a mester nevét s prédikálják tudományát». — Jónak láttuk Gyulai Pál elnöki beszédét közölni, melyben Kisfaludy Károly törekvéseit, hatását és érdemeit, valamint a halála óta letelt ötven év nagy nemzeti vívmányait ép oly megragadóan és ékesen, mint találó hűséggel jellemezte.

nak legnagyobb költője volt-e Kisfaludy Károly? Bizonyára nem. Avagy talán viszonyaink változtak? Keveset. De volt Kisfaludy Károly egyéniségében, iránya és összes munkássága hatásában valami oly erő, mely megtörte a hagyományos közönyt és szélesb körben ébresztett fogékonyságot. Az a nagy tömeg, mely Pest útczáin végig kisérte koporsóját nemcsak a kitűnő költőt, az ifjú irodalom vezérét gyászolta benne, hanem egyszersmind azt a férfiút is, a ki a legtöbbet tett arra nézve, hogy Pest a magyar irodalom és művészet központjává emelkedjék s először sejteté világosabban, hogy mivé kell válnia Magyarország fővárosának. Nemzeti csapásaink között bizonyára nem utolsó volt az, hogy sokáig nem volt fővárosunk. Más fél századig bírta a török Buda Pestet s épen úgy kipusztította belőle nemzetiségünket, mint a műveltség elemeit. Midőn ismét visszanyertük, csak romot és földet nyertünk benne vissza, idegen települők számára. Csaknem egy század kellett, míg fejlődésnek indúlt, de nem magyar szellemben. Nem itt dobogott a nemzet szíve: nem vált se társadalmi, se politikai se irodalmi életünk központjává. Irodalmunk újjászületésének mozgalmai Bécsből indúltak ki; s bármely vidéki városban nagyobb visszhangra találtak, mint Pesten. Kármán volt az, ki 1793-ban először kimondotta, hogy míg Pest nem válik irodalmi központtá, a tájszólások nem fognak beleolvadni az egységes irodalmi nyelvbe, addig a vidéki elszórt irányok nem termik meg az országos irodalmat, mely egyedül egyenlítheti ki a nyelv, izlés és egyének különbségeit. Azonban halála meghiusítá törekvését. Nyomába Révay lépett, a ki a pesti egyetemen megkezdvén a magyar nyelvészet reformját, szokatlan mozgalmat idézett elő. Híveiből egy kis irodalmi kör alakult, melyet Kazinczy triászának nevezett el. A Tudományos gyüjtemény alapításával erősödött a mozgalom, melyet Kisfaludy még magasabb fokra emelt. Az Aurora és köre teljesen kivívta Pest fensőségét irodalmi tekintetben s midőn egy magyar színészcsapat Pest fényes német színházában Kisfaludy színműveivel elragadta a közönséget, kezdett mélyebb gyökeret verni a fővárosi magyar színház eszméje is. Azóta Pest irodalmunk központja és Széchenyit, ki azt társadalmi, politikai és kereskedelmi központtá is törekedett tenni, senki sem üdvözölte lelkesebben mint Kisfaludy Károly. Gyakran látogatták egymást s Kisfaludy egy politikai lap, a Jelenkor megállapításán fáradozott, mely Széchenyi eszméit terjessze, s melyet halála után barátai csakugyan meg is indítottak. «Az oppozicziót és reformot zászlaját tüzzük ki — mondá halálos ágyán az őt meglátogató Szalaynak — minden ifjú írónak velünk kell tartani».

De Kisfaludy Károly nemcsak a leendő magyar főváros szellemi csiráit ápolgatta, hanem költészetünknek is szélesebb kört nyitott s közelebb hozta az élethez. Költészetünk addig meglehetős szűk körben mozgott, igen egyoldalú volt s a klasszikai külsőségek, az idegen íz elelzárták az élettől. Többet merített idegenből, mint magából s azt sem tudta mindig nemzeti szellemben feldolgozni. Költőink inkább csak a lyrai tért művelték s az elbeszélő és drámai költészet majdnem parlagon hevert. Kisfaludy Károly, bár jeles lyrai költő volt, nagy sikerrel fogott az elbeszélő és drámai költészet műveléséhez is. Mintegy megnyitotta a tért s az ifjú tehetségek egész csoportja lelkesült példáján. Ő és köre arról beszéltek legtöbbet, azt művelték nagy előszeretettel, a mi

leginkább hiányzott irodalmukban. A dráma, regény, beszély, ballada voltak kedvencz műfajaik, s midőn e kör legtehetségesebb tagja, Vörösmarty is fellépett eposzaival, a költészet minden főága felzsendült irodalmunkban. Senki sem érezte mélyebben, mint Kisfaludy Károly, hogy költészetünknek multunk és jelenünk tükrévé kell válnia. Épen azért feltárta a multat, hogy a jelenre hasson, visszatükrözte a jelent, hogy a jövő magvait hintse el. Tragédiáiban, ha nem érte is el a teljes tragikai hatást, élénk korrajzot nyujtott, magyar életet festett, táplálta a nemzeti érzést, sőt Stiborjában a jobbágyok elnyomatását rajzolva, a mult leple alatt a jelenre czélzott s milliók fájdalmát tolmácsolta. Vígjátékai még nagyobb hatást tettek. Az a kaczaj, mely egyszerre felhangzott, midőn színpadra hozta az elfajult külföldieskedő mágnást, ki az idegen műveltségnek csak czafrangjaival kérkedik s az igenis tősgyökeres gavallért, a ki betyárságban keresi a magyarságot, mintegy megerősítette azt az irányt, mely után megujhodni készülő társadalmunk indult, a nemzeti műveltség irányát. De nemcsak drámairodalmunknak vetette meg Kisfaludy Károly alapját, hanem újabb beszély irodalmunknak is. Sokat hányódott az életben, a tévedések és csalódások drága árán tanúlta ismerni az embert és társadalmi viszonyokat. A szenvedések fakasztották fel komikai és humoros erét s a könyek fátyolán át tekintett az élet bohóságaira. Mintegy hirdetni látszott az élettől igen is elvonúló magyar költőnek: ne legyetek mások visszhangjai, ne könyvekből írjatok, hanem szívetekből, élményeitek és tapasztalaitok forrásaiból.

Kisfaludy Károly fellépte és hatása korszakos mozzanat irodalomtörténetünkben. Ő volt az első, a ki a művészi és nemzeti elemet egy magasabb összhangban óhajtotta egyesíteni. Addig a magyar költők vagy művésziek voltak idegen ízzel, vagy nemzetiek nem elég izléssel. Ez ellentétek kibékítése volt Kisfaludy Károly főczélja. Formában és tartalomban a magyar költészetben még el nem ért tökély felé törekedett s elvetve a klassziczizmus békóit, a nyugat-európai modern költészetet akarta összeolvasztani a magyar szellemmel s nemzetibb alapon, mint elődei. Ezért fordúlt a nyugat európai nagy költőkhöz s a nemzeti hagyományokhoz, a multhoz és a jelenhez, a neologiához és népnyelvhez, a modern nőformákhoz és a magyar népdalok rythmusához. Folyvást az a vágy lelkesítette, hogy költészetünket európaiabbá és mégis nemzetibbé tegye, hogy nemzetivé varázsolja a művészit és művészivé a nemzetit. S ha ez neki nem mindig sikerűlt, vagy nem fensőbb fokon, az eszmény ki volt tűzve, az elv fejlődött, s az elvetett mag egy félszázad alatt terebélyes fává nőtt. A kezdeményező mestert felülmulták a tanítványok, Vörösmarty, Petőfi és Arany háttérbe szorították Kisfaludyt, de a nyomok hozzá vezetnek, a szellem fuvallata tőle indult. Ez eszmény, ez elv Kisfaludy Károly legszentebb hagyománya, ennek őrzésére, kultuszára alakúlt társaságunk s midőn halála félszázados évfordúlóján megkoszorúzva sírkövét, újra fennen hirdetjük azt, oly elvet hirdetünk, mely nemcsak irodalmi. Hívek lenni önmagukhoz és a polgárosodás nagy eszméihez, egységbe olvasztani nemzetiségünket az európai műveltséggel, egész erélylyel ápolni nemzeti érdekeinket, de egszersmind azokhoz európai érdeket fűzve, szükségessé tenni magunkat a keleteurópai népcsaládban; mi egyéb ez, mint amaz elvnek társadalmi és politikai alkalmazása? Minden társadalmi és politikai tény előbb mint érzés és eszme

merül fel az irodalomban. Midőn Kisfaludy Károly vezérlete alatt amaz elvért kezdett lelkesülni irodalmunk, ugyan oly irányú lelkesedés fejlett ki a társadalmi és politikai téren is. Mindazt a mit egy félszázad alatt e három téren kivívtunk vagy vesztettünk, amaz elv hű vagy kevésbbé hű szolgálatának köszönhetjük.

Egy félszázad sok idő, de kevés egy nemzet életében és mégis minő különbség napjaink és Kisfaludy Károly kora közt. Oh, ha egy napra felébredhetne sírjából, mennyire nem értené azt a keserű elégületlenséget, s majdnem kétségbeesést, melyet nemcsak a lapokban olvasunk, hanem az országyűlésen még az államférfiaink ajkairól is hallunk. Mennyire elbámulna, hogy mivé lett az ő szerény Budapestje, melyről annyit álmodozott. Nemcsak a magyaar irodalom és művészet központja, hanem a magyar társadalmi, politikai és kereskedelmi életé is s immár anachronizmussá vált a mit ő oly mélabúsan énekelt:

Pest-Budáról sok nép kijár
S alig érti nyelvünket már,
Hejh maholnap a magyar szó
Ritka mint a fehér holló.

Látná, hogy a nép, melyet ő jobbágyságban hagyott s melynek egykor fájdalmát tolmácsolta, felszabadúlt s egyenjogu hajdani földesurával. Látná, hogy az elhagyott, elmaradott ország egész európai állam lett. Látná, hogy az alkotmány, a melyet az ő idejében lábbal tapodtak, megifjúlva életre ébredt, védve a nemzeti és egyéni jogokat Látná, hogy Budán újra nemzeti kormány székel, mint ezelőtt háromszáz évvel s Mátyás palotája nem egyszer fogadja a magyar királyt. Látná, hogy nemzetiségünk folyvást fejlődik az intézmények s a szélesebb körben mozgó irodalom és tudomány hatása alatt s közoktatásunk nemcsak emeli, hanem terjeszti is a nemzeti műveltséget. Bizonyára mindezek mellett örömében nem látná súlyos bajainkat, csak a kép fényoldalát tekintené, a melyet mi már megszoktunk vagy talán nem is akarunk látni.

Igaz, hogy az önelégültség még se egyént, se nemzetet nem tett se boldoggá se nagygyá, de a pesszimizmus a kétségbeesés még kevésbé. A hit az erő, a küzdelem, mert tettre ösztönöz és kötelességeink teljesítésére buzdít; a kétség a gyöngeség, a lemondás, mely tétlenségbe sülyeszt s elfeledteti velünk köteleségeinket. Magyarország súlyosabb bajokat is kiállott már s a sír szélén ébredt uj életre.

S épen most esnénk kétségbe jövője felől? Mi költők és írók ne kövessük pesszimista politikusainkat, higyjünk a jövőben mint elődeink, mint Kisfaludy Károly. Higyjük, hogy a hit és tett, a lelkesedés és ildom, az erély és mérséklet, a türelem és munka, a súlyos szellemi és anyagi munka erősbíteni, emelni fogják nemzetünket s mindinkább szilárdabb állást vívnak ki számára. Higyjük, hogy Magyarország volt, van és lesz, s a mult fénye, a jelen sikere, a jövő reménye egész erővel hassák át lelkünket. Higyjük, hogy egy félszázad múlva, midőn tetemeink már rég porladoznak, e kor a nemzeti emelkedés és dicsőség oly képeit fogja föltüntetni, mint a mi korunk a Kisfaludyéhoz képest! Áldott legyen Kisfaludy Károly emléke, lebegjen szelleme közöttünk. (Taps és éljenzés.)

A FÖLDRENGÉSRŐL.

GYAKORLATI TANÍTÁS A FELSŐ NÉPISKOLA KÖRÉBŐL.

A népiskola csak az esetben felelhet meg hivatásának, ha sohasem téveszti el szeme elől ezen igen fontos szabályt: „*Ne az iskolának, hanem az életnek tanítsunk!*“ Különösen a népiskola felső osztályaiban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy oktatásunk gyakorlati legyen. Ha az alsóbb osztályokban föléje helyezheti is a tanító az alaki képzést, a hasznossági tekinteteknek, — a felső osztályokban okvetlenül szoros kapcsolatba kell hoznunk az iskolai oktatást a mindennapi élet követelményeivel. Erre utalja a tanítót nemcsak a józan ész, hanem a tanterv is, mely a *népiskola felső osztályai, a felső népiskola és az ismétlő iskola növendékei számára kiválólag azon tananyagot jelölte ki, a melyet első sorban azért kell közölnünk, mivel az élet azoknak ismeretét megköveteli.*

Ugyanezért a népiskolában megteheti a tanító, hogy az élet követelményeit figyelembe véve némely kérdést a rendes soron kívül, akkor tűz ki napirendre, a midőn arról a közéletben mindenütt beszélnek. Ezen eljárás által a tanító egyrészt a növendékekre, másrészt a szülőkre s a nagy közönségre hathat nevelőleg. A növendékek sokkal nagyobb mohósággal fogadják az oktatást, ha meggyőződnek arról, hogy oly ismeretet szerezhetnek, melyre a közéletben szükség lehet, a szülők s a nagy közönség pedig fokozódott érdeklődéssel fordúlnak az oly iskola felé, melyből a gyermekek oly ismereteket hoznak, a melyeknek a felnőttek is hasznát vehetik. Ez idő szerint a *földrengés* képezi a közélet minden egyes rétegében a figyelem és gondolkozás tárgyát, Zágráb szerencsétlen esete a nép minden osztályában fölkeltette a földrajz egyik kérdése iránt való érdeklődést s a sajtó is e kérdéssel foglalkozik kisebb-nagyobb kiterjedésben már hetek óta. Ily országos jelentőséggel bíró kérdést a népiskola nem hagyhat figyelmen kívül. Minden egyes néptanító helyesen cselekszik tehát, ha a földrengéssel soron kívül s a felső osztályokban kissé tüzetesebben foglalkozik. Hogy mi módon tárgyalhatjuk ezen időszerű tételt népiskoláink felső osztályaiban, erre nézve szolgáljon a következő gyakorlati tanítás némi utasításúl.

1. A zágrábi veszedelem.

Alkalmasint hallottatok már a november 9-iki földrengésről, mely *Boszniától* kezdve egész *Bécsig* nagy darab területet megrázkódtatott. E földrengést a Duna jobb partján levő részeken kisebb-nagyobb mértékben mindenütt érezték; legerősebben megrendűlt a föld Horvátországban, Zágrábban és környékén, hol is a rengések 9-ike óta többször ismétlődtek.

Némelyek állítása szerint november 9-én kora reggel már erős föld alatti moraj és zúgás vegyült az egész éjjel tomboló szélvihar zsivajába. A föld pedig Zágrábban 7 óra 34 perczkor rendült meg először dörgedelmes föld alatti moraj között. A rázkódásra Zágráb utczái porfellegbe burkolództak, a vakolat csak úgy omlott a falakról; recsegés és ropogás hallatszott mindenütt; a tűzfalak és kémények nagy robajjal zuhantak le. A megréműlt lakokosok borzadva futottak ki a házakból s jajveszékléssel töltötték be az utczákat és a tereket. Az első rázkódás, mely egy rövid perczig sem tartott, borzasztó nyomokat hagyott maga után.

Alig maradt ép ház a szép fekvésű, gyors virágzásnak indult, 20,000 nyi lakost számláló horvát fővárosban. Legtöbbet szenvedtek a nagyobb épületek, a templomok s a paloták. Némely ház egészen lakhatatlanná vált egy rövid percz alatt. Az érseki palota falai erősen megrepedeztek, a régi szép székesegyház boltozatának egy része leszakadt, tornya meghasadozott. Nagyon megrongálta a földrengés a többi templomokat is, nem kevésbé sérültek meg az egyetem, múzeum, a káptalan s a kadet-iskola épületei, valamint az irgalmasok kórháza is.

A rémülettől magához térő lakosság visszaindúlt ugyan az elhagyott házakba csakhamar, de az első rázkódást még ugyanazon órában két kisebb rengés követvén, a házakból mindenki a szabad ég alá menekűlt ismét. Ezóta nem volt a szegény Zágráb lakosságának mind e mai napig nyugalma. November 20-ik napjáig majdnem naponként megrendűlt alattuk a föld s ismétlődött a veszedelem. Éjjelt nappalt a szabad ég alatt töltötték a szerencsétlenek, némelyek sátorokat rögtönöztek, mások szekereken, kocsikon húzták meg magukat, a népesség nagyobb része folytonosan talpon volt s rémüldözve várta a város utolsó óráját. Senki sem merte rendes mindennapi munkáját folytatni, a szegényebbek kenyér és kereset nélkül maradtak, az élelmi szerek megdrágúltak; a virágzó város siralom és inség helyévé változott. Ember-élet ugyan nem esett a földrengésnek áldozatává, de többen igen megsebesűltek. A ki tehette elmenekűlt a veszedelmes helyről; néhány nap alatt mintegy 8 ezerrel fogyott meg Zágráb lakosainak száma.

A horvát főváros környékén levő helységeket sem kímélte meg a földrengés. Különösen sokat szenvedtek (a táblára rajzolt térképen is föltüntetett) Száva menti helységek. A *Reznik* nevű falu temploma teljesen szétrepedt. E templomtól 400 méternyire megnyílt a föld, nagy földszakadás támadt s a földszakadástól jobbra-balra százakra menő tölcséralakú nyiláson kénszagú iszapot, vizet és homokot lövelt ki a föld rengése alkalmával a földet megrendítő erő. E jelenségről Zágrábban nagyítva beszéltek némelyek s az izgatott népet még inkább elrémítették. De a horvát felső hatóság mindent elkövetett, hogy a megréműlt lakosságot megnyugtassa. Midőn a nép látta, hogy a felső hatóság helyén marad, a városról és népéről híven gondoskodik, Istenbe vetett bizalommal sorsába megnyugodva, ismét megkezdte mindennapi foglalkozását.

A szerencsétlenség nyomait Zágráb városa és lakosai még évek multával is érezni fogják; mert legszebb épületei kijavításra várnak, mert a lakosok közül sokan vagyonukat s jólétüket vesztették el a borzasztó csapás alatt.

Felséges urunk és királyunk nemes példáját követve, hazánk népe

mély részvéttel értesült a horvát testvérek szerencsétlenségéről, s kiki tehetsége szerint siet a zágrábiak szomorú helyzetének enyhítéséhez járulni.

Kikérdezés. Mikor volt a Boszniától Bécsig terjedő földrengés ? Mi előzte meg a zágrábi veszedelmet ? Hol fekszik Zágráb ? Hány lakost számlált ? Melyek nevezetesebb épületei ? Hány perczig tartott az első rázkódás ? Minő nyomokat hagyott hátra ? Hány napig tartott a veszedelem ? Hányan költöztek el ezen idő alatt Zágrábból ? Minő tüneménynyel volt a földrengés Reznik mellett összekötve ? Kik bátorították a veszedelemben forgó lakosságot ? Ki adott példát a nemzetnek a horvát testvérek fölsegítésében ?

2. A földrengések okairól.

Miként a zágrábi veszedelem is eléggé tanítja, földünk korántsem oly megingathatlan szilárdúl álló tömeg, mint a minőnek közönségesen képzeljük. A föld miként a tudósok állítják, igen gyakran megrezdűl. Néha *igen sokszor* oly csekély a föld rengése, hogy azt csak tudományos készülékek segítségével vehetik észre még a föld természetét vizsgáló tudósok is, vannak azonban a mi szilárdnak képzelt földünknek olyan heves és erős rengései is, a melyek városokat döntenek romba, sziklákat repegetnek, a föld kérgét meghasogatják.

S mi az oka a föld eme remegéseinek ? A műveletlen népek hajdan sokféle mesét gondoltak ki, hogy megmagyarázzák maguknak a heves földrengést, e borzasztó elemi csapást, de már a régi művelt népek is sejtették a földrengések igazi okait. Az ezelőtt kétezer évvel élt római *Lucretius* már nem okozá a föld alatt levő óriási kígyó mozgását, nem a mulatságból hegyekről hegyekre ugráló óriások ugrálását a földrendülések miatt, hanem imígy tanítá olvasóit : *

Most, hogy a földrengés honnét s mily módon eredhet,
Azt értsd meg tőlem. Legelőbb is a földet olyannak
Képzeld lent, mint fönt — teledestele minden irányban
Szélbarlangokkal, számos tóval s pocsolyával ;
S hogy kebelébe zúzott sziklákat s nagy köveket hord.
S a föld háta alatt sok rejtélyes folyamár is
Görgeti hullámait, belefúlt szirtekkel egyetemben.
A dolog úgy kívánja, hogy legyen künn s benn is egyenlő.

Mindezt hát ekkép föltéve s előre bocsátva :
Fent megrendűl a föld, ha belűl nagy rombadűlések
Rázzák meg, s roppant ó barlangok beszakadnak
Ekkor egész hegyek is beomolnak s a nagy eséstől
Messzire elterjed mindenfelé rögtön a rengés.
S nem csoda ; lám nem igen tarthat szekerek robajától
Út mellett fekvő házak megrengnek egészen.
S bárhol reng a ház, ha lovak nyargalva szekérrel
A vasazott kerekek hánykódnak kétfelűl ettől.

* Fábián Gábor fordítása szerint.

Szinte lehet, hogy a roppant nagy lápokba, tavakba
Óságuk folytán iszonyú földhantok omolnak
S akkor a vízhullámzástól hánykódik a föld is
Mint tekenő nem bír jól állani míg a nedv
Meg nem szűnt kétes habozás közt ingani benne.

A mit két ezer évvel ezelőtt a római költő a földrengésről mondott, azt a mai tudósok sem vonják kétségbe. Bizonyosnak tartják, hogy a földrengéseket néha föld alatti barlangok összeomlása, máskor hegyek beomlása, ismét máskor a felhők hirtelen felindulása okozza; de vannak mai tudósaink szerint olyan földrengések is, a melyek a föld belsejében létező tüzes folyadék hullámzása által vagy pedig a föld belsejében kifejlődő gőzök által idéztetnek elő.

Földünknek ugyanis csak a külső kérge szilárd és kihűlt, belseje, miként a tudósok állítják, izzó állapotban van és cseppfolyós. Ily folyós állapotban levő izzó anyag ömlik ki a tűzokádó hegyek nyilásain és ekkor *lávának* neveztetik. Azt vélik a tudósok a föld belsejében létező izzó anyagról, hogy arra az égi testeknek, nevezetesen a holdnak is, nagy hatása van, oly annyira, hogy azt épen oly mozgásba hozhatja, mint a tenger vizét az apály és dagály alkalmával. Nem lehetetlen, hogy a föld belsejét alkotó izzó anyag hullámzása is idézhet elő földrengést.

Hihető azonban az is, hogy akkor, midőn a föld kérgének megrepedése folytán a föld belsejében lévő izzó anyaghoz víztömeg kerül, a vízből a forróságban azonnal nagy mennyiségű gőz fejlődik, mely épen oly erős nyomást gyakorol a föld kérgére, mint a gőzgép gőze a kazán oldalaira, és a mint a gőzgépnél megesik, hogy a gőz szétrobbantja az erős kazánok falzatát, megtörténik nagyban a föld kérgén is, hogy megreped s a földben képződött gőz a mélységből kiszabadúl s magával hoz föl mindenféle részeket a föld gyomrából — így fejtik meg a tűzokádó hegyek tüneményeit.

De megtörténhetik az is, hogy a gőz nem tud magának útat törni, hanem a föld alatt zúz, rombol, mind addig, míg magának alkalmas helyet nem talál; e rombolás közben idézheti elő a földalatti gőz a földrengéseket. A földrengést tehát többféle oly földalatti erő idézheti elő, melynek az ember urává nem lehet.

Kikérdezés: Miket gondoltak ki a hajdankor műveletlen népei, hogy megmagyarázhassák maguknak a föld rengéseit? Melyik régi művelt nép tudósai sejtették már a földrengésnek igazi okait? Miben kereste Lucretius a földrengés okát? Mik vannak Lucretius szerint a föld belsejében? Mi történik a római költő szerint a földrengések alkalmával a föld belsejében? Milyennek tartják a mai tudósok is a földnek belsejét? Mért nem fagy meg télen sem az élelmiszer a mélyebb pinczékben? Miért nem fagynak be a mélyebb kutak? Minek a melege tartja izzadásban az igen mély bányák munkásait? Milyennek találták a föld belsejét, minél mélyebbre ástak? Milyennek tartják a tudósok a földnek belsejét? Mi kerül ezen izzó anyaghoz néha igen közel? Mivé válik az igen forró helyre kerülő víztömeg? Elfér-e a gőzzé váló víz akkora helyen mint a víz, a melyből az képződik? Mit tesz a gőz, ha szűk helyre összeszorúl? Minő tüneményeket idéz elő a föld alatt képződő gőz? Mit idéz tehát elő a föld alatt fejlődő gőz-erő? *Jegyzet:* E kérdések

részint ismétlés czéljából, részint pedig azért adandók, hogy a növendék az előbb hallottakat felfoghassa.

3. A földrengés nemeiről.

A földrengés által okozott rázkódások nagyon különböző természetűek lehetnek, de azért mégis bizonyos törvények szerint mennek végbe. Három fajta földrengést szoktak megkülönböztetni, ú. m. *örvénylőt*, *fölszökkenőt* és *hullámzót*.

Az *örvénylő földrengés* a legritkább, de egyuttal a legveszedelmesebb. Az ily földrengések alkalmával a föld olyanformán reng, mint a víz az örvényben, t. i. a föld kérgének egyes részei, egyes pontok körül tölcsér alakban keringenek. Az örvénylő földrengések, ha csak nem fölötte gyengék, az épületeket elcsavarják, sokszor mintegy ketté törik

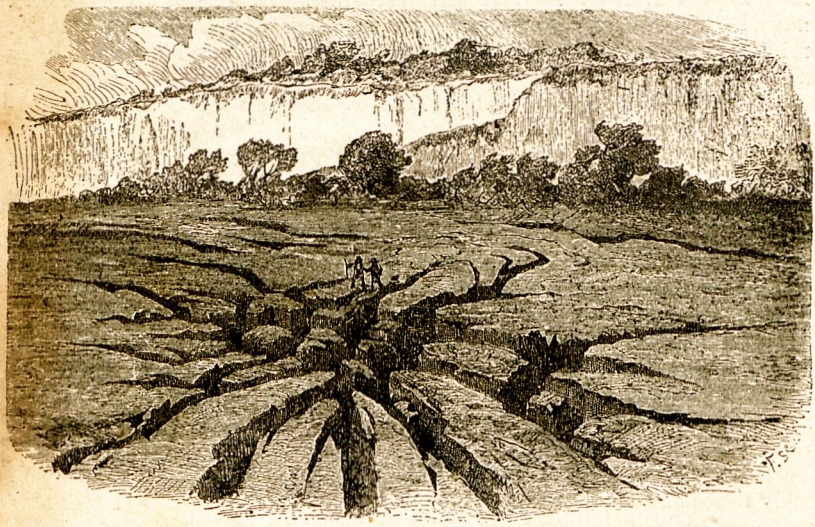

Földrengés által okozott földhasadások.

s a falakat messze elvetik az alapzattól. Néha az élőfákat gúzsalakulag összecsavarja.

Ily földrengés volt 1873 junius 29-ikén Bellunoban, Olaszországban; ezen alkalommal az egész Olaszország rengett ugyan, de a rengések mégis némely helyen erősebbek, másutt gyengébbek voltak. Riobombában több ház egészen megfordúlt helyében, a ferrarai temetőben pedig egy obeliszket teljesen elferdített a rengés.

Második, nem sokkal gyakoribb, de nem is sokkal ártatlanabb faja a földrengésnek az, midőn a lökések alulról látszanak jönni fölfelé. A földön álló tárgyak, állatok és emberek fölfelé löketnek, a könnyebb

tárgyak nagy magasságra dobatnak föl, s magok a legerősebb épületek is elhányják magokról olykor a fedélzetet, olykor a falak is fölhajíttatnak. Ilynemű földrengés 1783-ban Kalábriában az utczakövezetet is fölfelé dobálta.

A leggyakoribb módja a földrengésnek a hullámzó. Olyféle mozgást érez az ember lábai alatt, minőt a folyóvíz, vagy a nyugodt helyzetéből kizavart állóvíz mutat, midőn egyre tovább és tovább látszanak haladni a hullámok és azoknak gyűrűzése. A föld részecskéi itt is nemcsak látszanak részt venni ebben a mozgásban, hanem tényleg részt is

A lisszaboni Szent-Miklós egyház romjai az 1755-ki katasztrófa után.

vesznek benne, még pedig olykor láthatólag. A Messinát elpusztított vész alkalmával 1785-ben nemcsak a tenger vize vette föl ezt a hullámzást, hanem távolról ki lehetett venni azt is, hogyan képződnek a föld felületén majd hullámhegyek, ormójukon egy-egy fával vagy épülettel, majd pedig hullámvölgyek, melyek elnyeléssel fenyegették a beléjök temetkezni látszó tárgyakat.

A földrengésnek ez a módja nagyon közönséges s némely vidékeken oly gyakori, hogy a múlt század első felében nem is vették sokba, s abban a véleményben voltak az emberek, hogy nagyobb károkat csak

ritkán okoz, valóságos veszedelmet pedig sohasem. Lisszabon veszedelme azonban más véleményre hozta az emberiséget. Három lökés, mely alig néhány másodperczig tartott (1755 november 1.) elpusztította Portugallia virágzó fővárosát, romjai alá temetvén a lakosságot kevés kivétellel. Magokban álló falak és épülettömbök, vékony deszkaalkotmányok és iromba kövekből épült massziv kupolák zuzattak össze, míg máshol ismét magasba nyuló s gyengébbeknek látszó toronyfalak maradtak épen. S azóta ha nem is akkora, de roppant pusztító erővel bíró hullámzó rengést ismételten is tapasztaltak. Ilyen pusztította el 1812 márczius 26-án Caracas városát. Virágvasárnapja volt épen, midőn a nép egészen gyanatlanúl sereglett össze a templomokban, s egy ezred kato-

Arequipa pusztulása az 1868. aug. 13-ki perui földrengéskor.

naság di- szőrség gyanánt a megtartandó körmenethez fegyver alá lépett az El-Quartel laktanyában. Néhány pillanat alatt bedőlt a székesegyház, romjai alá temetvén a hívők hulláit, maga a kaszárnya pedig eltűnt az egész ezreddel nyomtalanúl. Hasonló sors érte 1868 augusztusban Arequipa, Arika, Islay és Iquique városokat Közép-Amerikában. E vidékeken a földrengés előbbi időkből nem tartozott a ritkaságok közé, sőt volt év, a midőn húsz-harmincz alkalommal, vagy még gyakrabban is lehetett kisebbnemű lökéseket érezni. A lakosság nem is gondolt a lehetőségre, hogy ily esemény alkalmával még életveszély is állhat elő, midőn a mondott év augusztus 13-án egy hirtelen erős lökés, óriási dörejjel párosúlva rázta fel őket. Sok ház már az első lökés alkalmával összedőlt, máshol megingottak a falak, a talaj hullámzó vetődéseket

mutatott, s a szabadba rohanó emberek jajszavával telt meg a levegő. Ez alkalommal az említett városok elpusztúltak egészen, a lakosok kevés kivétellel szintén odavesztek. Pedig mint a későbbi vizsgálódások kiderítették, a veszély középpontja nem is e városokban feküdt, hanem tőlük nyugatra a tenger egy helyén.

Az egész hullámzás t. i. mindig valamely középpont körül terjed el, — épen úgy, mint a vízbe dobott kő által fölidézett hullámgyűrűk, — s ezen a ponton a hatás legerősebb. Ereje fogy, a szerint, a mint a hely fekvése eme ponttól távolabb van. Átlagos sebessége a rengés terjedésének 3 és fél mérföld, de vannak esetek, midőn 5—6 mérföldet is kitesz perczenkint, sőt az említett aricai vésznek hullámzó rezgése a lytteltoni (New-Seeland) kikötőbe 19 óra alatt megérkezett a középpont színhelyéről, úgy hogy tehát még ebben a nagy távolságban is 322 mérföldet tett meg egy-egy óra alatt.

Csak a legritkább esetekben történik meg, miszerint a földrengés középpontja emberek által lakott helyre, városokba vagy falvakba essék. Ily helyeken nemcsak hogy erősebb a lökés, mint máshol, néha mély hasadások jelölik e helyet, sőt nagyobb felületen is ö[illegible] a föld.

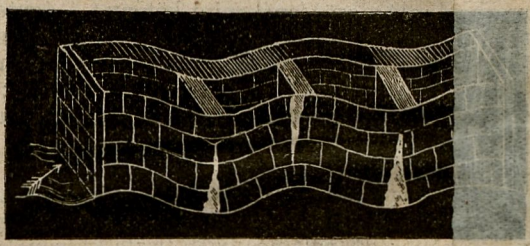

A talaj hullámzása földrengéskor.

Hogy földvetődések olykor igen nagy felületre t[illegible] számos adataink vannak. Így 1819-ben erős rengés [illegible] Indus folyó deltáját, egy nagy, 94 négyszögmérföldre [illegible] süllyedt, úgy, hogy azt a víz ellepte, s a Sindree [illegible] csak csónakokon menekülhetett. 1834-ben egy föl[illegible] San-Jago mellett Chiliben egy darab őserdő, mintegy [illegible] földnyi területben egészen eltűnt, fástól, mindenest[illegible] mellett Bengáliában 1762-ben állítólag egész hegy [illegible] hogy kupjok sem látszott többé.

Kikérdezés: Hányféle földrengést szoktak [illegible] Milyen mozgást tüntet fel a föld az örvénylő földrengés alkalmával? Hol volt ilyen örvénylő földrengés az 1873-dik évben? Minő hatása volt ezen földrengésnek némely olasz városban? Minő mozgást tüntet föl a föld a felcsökkenő rengések alkalmával? Melyek a leggyakoribb nemei a földrengésnek? Milyen mozgást érezünk ilyenkor lábaink alatt? Hol voltak a legborzasztóbb hullámzó földrengések?

Néhány magyarázó szó mellékletünkhöz.

A magyar háziipar diszítményeiről megrendelt műlapjaink elkészültét már folyóiratunk múlt számában jelentettük olvasóinknak; egyúttal Fischbach Frigyes úrtól, e műlapok készítőjétől, egy általános, tájékoztató ismertetést is közöltünk róluk. Midőn jelen számunkban e mintalapok elsejét közöljük mellékletképen, nem felesleges tán, ha ahhoz a következő magyarázatot s utasítást csatoljuk:

lap. Katrincza-szövet Krassómegyéből, román; különözüst szállal vászonra hímezve és fekete széllel lépatározva. A széléhez hosszú, különböző színű rojtok

tó: 1) a szövésnél mint kötény, — ágyterítő, — szó— bútorszövet, stb. segélydíszéül (bordure), vagy az ízására is; 2) mindenféle kanavasz munkára különsztöltés, bécsiöltés stb.); 3) horgolásra; 4) egyszerű ipure-kivarrásra; 5) különfele tüllbehúzásra, úgy és kivarrásra; 6) gyöngyfűzésre és kivarrásra; ; 8) mint rajzminta.

ítés egy *osztyák* ingről, melyet Reguly hozott magával nz. múzeumban van három gazdag hímzésű osztyák: hímzései valamennyien tiszta körvonalaik által tünszínes vászonhímzés fellelhető mindenfelé Magyarákat modern czélokra változatosság kedveért sötét ezni; arany-szálak használata is nagyon ajánlatos. ek, melyek soha sem muljak idejüket. Hasonló minóta használatban voltak, még pedig nemcsak a szkigörögöknél és rómaiaknál is, — s egyedül Kis-Ázsiás Egyptomban találunk gazdagabb mintákat.

ó: a fent nevezett 8-féle munkán kívül még laposstickerei) mint ruhadísz, köténszéle, párnabetét stb. zialitását teszik a durván stilizált madarak, melyek majdnem geometriai alakokat képeznek.) *f. f.*